

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Sukupuolen ja seksuaalisuuden diskurssit alakoulun ympäristöopin oppikirjoissa

Helsingin yliopisto
Kasvatustieteiden maisteriohjelma
Luokanopettajan opintosuunta
Pro gradu -tutkielma
Kasvatustiede
toukokuu 2022
Emilia Korenius

Ohjaaja: Lauri Hietajärvi

Tiivistelmä

Tiedekunta Kasvatustieteellinen tiedekunta, kasvatustieteiden maisteriohjelma, luokanopettajan opintosuunta		
Tekijä Emilia Korenius		
Työn nimi Sukupuolen ja seksuaalisuuden diskurssit alakoulun ympäristöopin oppikirjoissa		
Title Discourses of gender and sexuality in primary school's environmental science textbooks		
Oppiaine Kasvatustiede		
Työn laji / Ohjaaja Pro gradu / Lauri Hietajärvi	Aika toukokuu 2022	Sivumäärä 40 + 2 liites
<p>Tiivistelmä</p> <p><i>Tavoitteet.</i> Tutkimuksessa tarkastellaan, millaisia diskursseja alakoulun ympäristöopin oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osiot rakentavat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Aiemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että oppikirjat ovat ristiriidassa koulumaailman arvojen kanssa. Koulujen seksuaalikasvatuksessa on korostunut käsitys heteroydinperheestä, ja moninaisuus on jäänyt huomiotta. Muun muassa uusimman kouluterveyskyselyn valossa on huomattu, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat voivat tällä hetkellä muita oppilaita huonommin. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet esittävät, että oppimateriaalien tulisi tuoda näkyvyyttä inhimillisen moninaisuuden arvostamiselle.</p> <p><i>Menetelmät.</i> Tutkimuksessa tarkasteltiin ympäristöopin oppikirjasarjojen Pisaran ja Tutkimusmatkan digioppikirjoja 3–6, ja niiden seksuaalikasvatuksen osioita. Digioppikirjoja tarkasteltiin helmikuussa ja maaliskuussa 2022. Menetelmänä hyödynnettiin kriittistä diskurssianalyysiä.</p> <p><i>Tulokset ja johtopäätökset.</i> Tutkimuksessa todettiin, että tarkastellut ympäristöopin oppikirjat rakentavat seksuaalikasvatuksen osioissaan sukupuolesta binääristä ja kehitysbiologista diskurssia, ja seksuaalisuudesta lisääntymiskeskeistä ja heteronormatiivista diskurssia. Tarkastelluissa ympäristöopin oppikirjojen diskursseissa korostuu luonnontieteellisyys ja normatiivinen ja keskiarvoja korostava yhteiskunnallinen näkemys.</p>		
Avainsanat sukupuoli, seksuaalisuus, seksuaalikasvatus, ympäristöoppi, alakoulu, kriittinen diskurssianalyysi		
Säilytyspaikka Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet)		

Abstract

Faculty Faculty of Educational Sciences, Educational Sciences Master's Program, Class Teacher Education Programme		
Author Emilia Korenius		
Title Discourses of gender and sexuality in primary school's environmental science textbooks		
Subject Education		
Level / Instructor Master's thesis / Lauri Hietajärvi	Month and year May 2022	Number of Pages 40 + 2 appendices
<p>Abstract</p> <p><i>Aims.</i> The study examines what kind of discourses the sex education sections of primary school's environmental studies textbooks construct of gender and sexuality. Previous research has shown that textbooks do not align with the values of the school world, and that in sex education the concept of heteronuclear family has been emphasized while diversity has been overlooked. Among other research results the latest school health survey shows that students belonging to sexual and gender minorities fare worse than others. The National Core Curriculum for Basic Education states that learning materials should give visibility to the appreciation of human diversity.</p> <p><i>Methods.</i> The study examined the sex education sections of digital textbooks 3–6 of the Pisara and Tutkimusmatka environmental studies textbook series. Digital textbooks were observed during February and March 2022. Critical discourse analysis was utilized as a method.</p> <p><i>Results and Conclusions.</i> The study found that the environmental studies textbooks' sex education sections construct a binary and developmental biology discourse of gender and a reproductive and heteronormative discourse of sexuality. The discourses in the environmental studies textbooks emphasized natural sciences and a normative view of society.</p>		
Keywords gender, sexuality, sex education, environmental studies, primary school, critical discourse analysis		
Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet)		

Sisällys

1	Johdanto	1
1.2	Sukupuoli ja sukupuolitietoisuus	3
1.2.1	Sukupuoli	3
1.2.2	Sukupuolitietoisuus	6
1.3	Seksuaalikasvatus ja koulu.....	8
1.3.1	Koulun velvollisuus.....	9
1.3.2	Seksuaalikasvatus ja kehotunnekasvatus	11
1.3.3	Seksuaalikasvatus alakoulussa	13
1.3.4	Oppimateriaalit alakoulussa	15
2	Menetelmät.....	17
2.1	Aineisto	17
2.2	Kriittinen diskurssianalyysi.....	18
2.3	Tutkimuksen kulku.....	19
3	Tulokset.....	22
3.1	Sukupuoli ja binäärinen diskurssi	22
3.2	Sukupuoli ja kehitysbiologinen diskurssi.....	24
3.3	Seksuaalisuus ja lisääntymisdiskurssi	25
3.4	Seksuaalisuus ja heteronormatiivinen diskurssi.....	27
4	Diskussio	30
4.1	Millaisia diskursseja ympäristöopin oppikirjat rakentavat?.....	30
4.2	Luotettavuus	32
4.3	Kaikkien koulu?	33
4.4	Johtopäätös	35
	Lähteet.....	38
	Liite 1	
	Liite 2	

1 Johdanto

Kiinnostuin peruskoulun seksuaalikasvatuksen tilasta terveystiedon opintojeni aikana, kun teetin kurssia varten pienen kyselytutkimuksen sosiaalisen median tililläni lukioikäisille nuorille heidän kokemuksistaan peruskoulun seksuaalikasvatuksesta. Useampi nuori innostui jakamaan kokemuksia seksuaalikasvatuksen oppitunneista: Vastauksista välittyi nuorten turhautuminen opettajien tietämättömyyteen, kiusaantuneisuuteen ja jopa loukkaavien termien käyttöön. Moni vastannut nuori koki, ettei ollut saanut mitään apua koulun seksuaalikasvatuksesta.

Tässä tutkimuksessa lähdän selvittämään, millaisia diskursseja ympäristöopin oppikirjat rakentavat seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Opettajien taidot tasa-arvoisen seksuaalikasvatuksen edistämiseen eivät ole tällä hetkellä riittäviä muun muassa koulutuksen vähäisyyden takia (Lehtonen, 2015). Seksuaalikasvatuksessa on korostettu perinteistä heterodydinperhettä, ja esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvä nautinto on jäänyt opetuksessa sivuseikaksi (Lehtonen, 2010). Tämä on linjassa myös oman kokemukseni kanssa Helsingin yliopistossa tarjotusta seksuaalikasvatukseen liittyvästä koulutuksesta luokanopettajille.

Luokanopettajien tiedetään tukeutuvan työssään oppimateriaaleihin, ja oppimateriaalit ovat yleisesti herättäneet luottamusta (Heinonen, 2005). Toisaalta tutkimuksissa on käynyt ilmi, että oppimateriaalin sisällöt eivät aina vastaa koulussa vallitsevia arvoja (Karvonen, ym., 2017). Herää kysymys, mitkä oikeastaan ovat koulumaailman vallitsevat arvot? Kouluissa on jo useampien vuosien ajan peräänkuulutettu sukupuolitietoista opetusta, jonka saavuttamista on hidastanut yhteiskuntaamme syvään juurtunut käsitys sukupuolesta (Lahelma, 2014).

Tein kandidaatintutkielmani sukupuolitietoisen opetuksesta, ja tutkielmaa tehdessäni huomasin nopeasti, että moni sukupuolen tasa-arvoon liittyvä tutkimus, artikkeli ja uutinen keskittyi nimenomaan tyttöjen ja poikien väliseen tasa-arvoon. Tämän näkökulman tärkeyttä vähättelettä, koin ja koen tärkeäksi ottaa huomioon erityisesti myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt. Esimerkiksi THL:n 2019 kouluterveyskyselyn tuloksista tehdyssä raportissa nousi esille huolestuttavia tuloksia sateenkaarinuorten hyvinvoinnista:

Sateenkaarinuorilla oli huomattavasti muita nuoria enemmän haasteita terveydessä, koulunkäynnissä ja muutenkin hyvinvoinnissa, sekä muita enemmän esimerkiksi kiusaamisen ja väkivallan kokemuksia.

Seksuaalikasvatus ja sukupuolen ja seksuaalisten suuntautumisten teemat ovat poliittisina pidettyjä aiheita: CNN:n artikkelissa Wolf (2022) kirjoittaa Yhdysvalloissa Floridassa huolta herättäneestä ”Parental Rights in Education” -julistuksesta, jota kritisoijat nimittävät ”Don’t Say Gay” -julistukseksi. Julistuksessa muun muassa kielletään seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteeteistä opettaminen koulussa ennen neljättä luokkaa, tai tavalla, joka ei ole lapsen ikätasolle sopivaa (Florida House of Representatives, 2022). Huoli on herännyt etenkin siitä, miten tulkinnanvarainen julistus on, ja mitä sen läpimeno tarkoittaisi kouluissa käytännössä – lisäksi kyseinen julistus ei ole Yhdysvaltojen ainoa, jolla on muun muassa vähemmistöihin kuuluville oppilaille mahdollisesti haitallisia vaikutuksia (Wolf, 2022).

Vaikka Yhdysvaltojen liikehdinnällä ei ole suoraa vaikutusta Suomen peruskouluun, herää ajatus siitä, voisivatko vastaavat aloitteet saada kannatusta myös Suomessa? Esimerkiksi transihmisten asema Suomessa on ollut tapetilla myös kansainvälisten järjestöjen kautta: Suomi on saanut nykyisestä tänä vuonna 2022 uudistettavasta sterilisaatiota vaativasta translaistaan useita huomautuksia (Seta, 2022). Lisäksi Karhun (2022) mukaan transihmisille terveydenhuollossa annettava diagnoosi ”sukupuolidysforia” ylläpitää käsitystä sukupuolinormeista, ja lisäksi mahdollistaa terveydenhuollon kieltämisen niiltä, jotka eivät mahdu diagnoosikriteeriaan. Siihen liittyy myös ajatus siitä, että transihmiset ylipäättään olisivat psykiatrisen väliintulon tarpeessa (Karhu, 2022).

Kansainvälisessäkin valossa on Suomellakin siis parannettavaa, ja herää huoli, voisiko vähemmistöjen tilanne heiketä entisestään myös Suomessa. Koulu usein esitetään ratkaisuna yhdenvertaisuuden ongelmiin, mutta Brunila (2021) on kritisoinut tätä näkökulmaa esittämällä, että koulutus itsessään on yksi epäyhdenvertaisuutta aiheuttavista tekijöistä. Brunilan (2021) mukaan koulun roolia ja asemaa olisi korkea aika tarkastella kriittisesti.

Mikä on vuorostaan oppikirjojen rooli, jos opettajien omat taidot seksuaalikasvatuksen toteuttamisessa eivät ole riittävät (Lehtonen, 2015)? Toimivatko oppikirjat apuna tasa-arvoisen seksuaalikasvatuksen toteuttamisessa, vai onko niiden rooli päinvastainen?

Tutkimukseni kohteena ovat kaksi ympäristöopin oppikirjasarjaa, Pisara ja Tutkimusmatka, ja niiden oppikirjat 3–6. Tarkastelussani ovat näiden oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osioiden rakentamat diskurssit. Valitsin Pisara ja Tutkimusmatka -oppikirjat siksi, että molemmat olivat minulle ennalta tuttuja sekä opintojen että peruskoulussa tehtyjen sijaisuuksien kautta. Tutkimuskysymykseni rajaukseen olen päätenyt erityisesti, koska seksuaalikasvatuksen osioiden tulisi tarjota eväitä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien kysymysten tarkasteluun (Bildjuschkin, 2015).

1.2 Sukupuoli ja sukupuolitietoisuus

Tämän alaluvun tarkoituksena on perustella tutkimuskysymyksiäni ja valitsemaani rajausta tutkielmalle, ja samalla hahmottaa tutkielmaani liittyvää kontekstia. Lähdän ensin tarkastelemaan sukupuolen ja sukupuolitietoisuuden käsitettä.

1.2.1 Sukupuoli

Tutkielmassani kysyn, millaista diskurssia oppikirjat rakentavat sukupuolesta. Keskeistä on hahmottaa ensin, mitä sukupuolen käsitteellä tarkoitetaan. Meillä Suomessa sukupuolesta puhumista mutkistaa se, että meiltä puuttuu vastineet englannin kielen sanoille ”sex” ja ”gender”, ja sukupuoli-sanan oletetaan pitävän sisällään nämä molemmat. Sukupuoli on kuitenkin käsitteenä sellainen, että se vaatii lähempää tarkastelua.

Terveystieteiden tutkimuskeskus ja Hyvinvoinnin laitos (THL) (2021) määrittelee tasa-arvosanastossaan sukupuolen käsitteen seuraavasti:

”Suomessa on tällä hetkellä kaksi juridista sukupuolta, nainen ja mies. Juridinen sukupuoli ilmenee henkilötunnuksesta, ja se vahvistetaan syntymässä tai sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä. Sukupuolella voidaan viitata myös esimerkiksi sukupuolen ruumiillisiin ulottuvuuksiin kuten anatomiaan, kromosomeihin tai hormoneihin (”biologinen sukupuoli”), naiseuden ja mieheyden sosiaalisiin merkityksiin ja sukupuolinormeihin (”sosiaalinen sukupuoli”) tai yksilön sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun. Sukupuoli on siten moninainen ja monitasoinen käsite.”

Seta (2021) taas määrittelee sateenkaarisanastossaan sukupuolen seuraavasti.

”Sukupuoli on yksi ihmisten luokittelun kategoria ja juridinen määre. Se on jatkumo, joka koostuu erilaisista geneettisistä, kehityksellisistä, hormonaalisista, fysiologisista, psykologisista, sosiaalisista ja kulttuurisista ominaisuuksista. Se on myös monelle tärkeä identiteetti.”

Määritelmät eroavat jonkin verran toisistaan, mutta molemmissa korostuu se, miten moniulotteinen käsite sukupuoli on, ja miten moni asia määrittää yksilön sukupuolta. Jos sukupuolta ja sen määrittelyä ajatellaan kyseenalaistamattomana itsestäänselvyytensä, jää sukupuolen todellinen moninainen luonne huomiotta.

Sukupuolesta käsitteenä ei voida puhua mainitsematta tutkija ja filosofi Judith Butleria, yhtä tunnetuimmista feminismin teoreetikoista. Butler (1999/2006) pureutui sukupuolen käsitteeseen teoksessaan Hankala sukupuoli, joka on sittemmin muodostunut yhdeksi sukupuolentutkimuksen klassikkoteoksista. Butler (1999/2006) esittää teoksessaan, että sukupuoli on kielen ja tekojen toiston myötä muodostunut rakenne. Sukupuolten kaksijakoisessa, naiseen ja mieheen rajoittuneessa käsityksessä uskotaan, että sosiaalinen sukupuoli on aina biologisen sukupuolen heijastus.

Butler (1999/2006) painottaa, ettei biologisen sukupuolen rakenteita voi erottaa sosiaalisesta sukupuolesta, ja kritisoi ajatusta siitä, että ”biologinen sukupuoli” nähdään yksiselitteisesti totuutena, vaikka sen määritelmä ei ole välttämättä yhtään sen vähemmän rakenteellinen kuin sosiaalisen sukupuolen – hän kysyykin, mikä biologisen sukupuolen määritelmä oikeastaan edes on? Butlerin yksi ydinteesi on, että sukupuolta ei ”olla” vaan sitä ”tehdään” – sukupuoli on kielellisen ja tekemisen toiston muodostama rakenne (Butler, 1999/2006). Butler (1999/2006) nostaakin sosiaalisen sukupuolen rinnalle myös helposti itsestään selvänä pidettävän biologisen sukupuolen tarkastelun ja kritiikin kohteeksi.

Butler (1999/2006) kritisoi kaksijakoista sukupuolijakoa monestakin näkökulmasta: Hän argumentoi sen olevan kielen ylläpitämää, ja esittää, että järjestelmään mahtumattomat ja normien ulkopuolelle jäävät sukupuolet eivät voi sen sisällä olla todellisia. Butler kohdistaa kritiikkiä myös yleisesti naisen yhtenäisenä pidettyyn kategoriaan, joka ahtaudessaan sulkee ulkopuolelle todellisen joukon moninaisuuden, ja jättää huomioimatta esimerkiksi transihmiset ja seksuaalisen suuntautumisen, sekä myös muut kuin sukupuoleen liittyvät

sorron muodot. Hän painottaa, ettei sorron muotoja ja valtasuhteita tulisi käsitellä toisistaan irrallisina (Butler, 1999/2006).

Butler (1999/2006) mainitsee kirjansa esipuheessa monen toivoneen, että hänen teoksensa olisi selkeämpi ja helpommin sisäistettävä. Butler (1999/2006) esittää tähän liittyen huomion siitä, että ”selkeyttä” peräänkuuluttaessa jää monelta huomaamatta ne seikat ja rakenteet, jotka muodostavat käsityksemme ”selkeästä näkemyksestä”. Samaa ajatusta oppikirjoihin soveltaessa herää kysymys: Alakoulun oppikirjoilta odotetaan usein ytimekkyyttä ja selkeyttä, mutta mitä tätä tavoitellessa käytännössä tapahtuu? Mitkä seikat korostuvat, ja mitkä asiat jäävät tämän myötä unohtuiksi?

Butler (1999/2006) esittää, että normien ulkopuolelle jääviä sukupuoliä ei nähdä todellisina. Karhun (2020) mukaan feministit kautta historian ovat tarkastelleet valtasuhteiden merkitystä ja ihmisyyden konseptia, eikä suotta, sillä ihmisyyden käsite on ollut oikeuttamassa tiettyjen ihmisryhmien sulkemista ulkopuolelle: Esimerkiksi YK:n ihmisoikeuksien julistuksen mallinakin toiminut Ranskan vallankumouksen vuonna 1789 asetettu ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus rajasi julistuksen ulkopuolelle naiset, lapset, työläiset ja rodullistetut ihmiset. Karhu (2020) esittää, että 60–70-luvulla feministisessä ajattelussa korostui tiedon arvosidonnaisuus ja suhde valtahierarkioihin, ja että vasta feminismiin kolmannessa aallossa 80–90-luvulla feministinen ajattelu alkoi kyseenalaistaa myös seksuaalisuuteen ja kaksijakoiseen sukupuoleen liittyviä sekä rodullistavia normeja.

Jos sukupuoli oletetaan tiukasti kaksijakoiseksi ja syntymän hetkellä havaittavaksi, jää monien muiden ohella myös yksi ryhmä täysin tämän määritelmän ulkopuolelle: Setan (2021b) mukaan intersukupuoliset ihmiset ovat henkilöitä, joilla esimerkiksi kromosomit, sukuelimet tai hormonitoiminta eivät jakaudu selkeästi ”naisille tai miehille tyypillisiksi”.

Intersukupuolisten määrän arvioiminen on ollut haastavaa, sillä iso osa intersukupuolisista ei ole tietoinen intersukupuolisuudestaan ennen kuin esimerkiksi teini-iässä, ja moni ei tiedä olevansa intersukupuolisia koko elämänsä aikana (Seta, 2021b). Arviot vuosittain Suomessa syntyvistä intersukupuolisista henkilöistä liikkuvat Setan (2021b) mukaan noin 10–850 lapsen välillä. Seta (2021b) kuitenkin korostaa, että joillekin intersukupuolisuus voi olla heidän ominaisuuksistaan riippumatta sukupuoli-identiteetti, ja toisaalta osa, jotka on lääketieteellisesti määritelty intersukupuolisiksi eivät ole sukupuoli-identiteetiltään intersukupuolisia.

Sukupuoli on moninaisuudessaan käsite, jolla voisi helposti kattaa kokonaisen tutkielman. Erityisesti tutkielmani kannalta keskeisin huomio on, miten moninainen sekä biologisen että sosiaalisen sukupuolen määritelmät ja määrittäjät ovat, ja miten tiukasti kaksijakoinen sukupuolijakauma sulkee ulos valtavan joukon ihmisiä, jotka eivät tähän jakoon mahdu.

1.2.2 Sukupuolitietoisuus

Miksi sukupuolen ja seksuaalisuuden teemat ovat keskeisiä asioita peruskoulussa? Opetushallituksen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa linjataan, että opetus on lähestymistavaltaan sukupuolitietoista (POPS, 2014). Opetushallitus (2021) esittää verkkosivuillaan, että sukupuolitietoisessa opetuksessa tarkastellaan, tunnistetaan ja pyritään purkamaan sukupuolittavia rakenteita ja käytäntöjä kaikkialla ympärillämme.

Miten sukupuolitietoisuus eroaa monelle tutummasta sukupuolineutraali-termistä? Opetushallituksen ”Tasa-arvo työ on taitolaji” -asiakirjan sanakirjassa sukupuolineutraaliksi määritellään ajatus siitä, ettei sukupuolella ole merkitystä milloinkin kyseessä olevan käsitellyn asian kannalta. Asiakirjassa tuodaan lisäksi ilmi sukupuolineutraalin ajattelutavan mahdollinen eriarvoisuutta lisäävä vaikutus (Opetushallitus, 2015). Kun sukupuoleen liittyvät merkitykset sivuutetaan, voidaan nähdä myös syrjivien ja eriarvoisuutta lisäävien vallitsevien rakenteiden ja ajattelutapojen jäävän huomiotta. Sukupuolitietoisuus ja sukupuolineutraali ovat hyvin erilaiset lähtökohdat opetusta ohjaavina tavoitteina.

Ehtona sukupuolitietoiselle opetukselle on, että sukupuolten epätasa-arvo tunnustetaan (Syrjälä & Kujala, 2010). Sukupuolitietoisien opetuksen puolestapuhuja Elina Lahelma (2011) esittää opettajakoulutukseen sukupuolitietoisien opetuksen keskeisimmiksi teemoiksi sukupuolen teoreettisen käsitteen tarkastelun sekä sukupuolentutkimuksen tuloksiin syventymisen. Sukupuolitietoisien opetuksen tulisi Lahelman (2011) mukaan olla jokaiselle opettajaksi valmistuvalle pakollista. Tämä ei kuitenkaan ole vielä tähän mennessä toteutunut.

Lahelma (2014) esittää syiksi sukupuolen tasa-arvon toteutumisen kankeudelle muun maussa sen, että sukupuoli on syvälle yhteiskuntaan juurtuneen ja poliittisen luonteensa takia hankalasti hahmotettavissa ja käsiteltävissä. Suomessa etenkin mediassa käydyssä keskustelussa on Lahelman (2014) mukaan ollut korostuneena etenkin poikien heikompaan koulumenestykseen liitetty poikadiskurssi (*boy-discourse*), joka ei lähtökohtana ja poikien

ja tyttöjen erittelyä lisäävänä mallina ole ollut yhtä toimiva kuin lähtökohtana laajempi sukupuolitietoisuus voisi olla.

Keskeistä on tiedostaa, että sukupuolitietoisuus ei ylety vain naisten ja miesten väliseen tasa-arvoon, vaan Opetushallituksen sivuilla sanotaan sukupuolitietoisesta opetuksesta lisäksi muun muassa seuraavaa:

”Sukupuolten tasa-arvo kattaa myös sukupuolen moninaisuuden eli hyväksyy ajatuksen, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi. Seksuaalisten suuntautumisten ja identiteettien moninaisuuden tunnistaminen kuuluu sukupuolitietoiseen opetukseen ja ohjaukseen.” (Opetushallitus, 2021)

Sukupuolitietoisuuden ja sukupuolitietoisesta opetuksen tulisikin täten käsittää myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt (Opetushallitus, 2021). Kuitenkin esimerkiksi sukupuolitietoisesta opetuksen tueksi tehty Tasa-arvotyö on taitolaji -asiakirjan (2015) painopiste on selvästi tyttöjen ja poikien välisen tasa-arvon edistämässä, ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt jäävät selvästi toissijaiseksi. Suomen ”sukupuolitietoinen opetus” (*gender aware/gender sensitive teaching/pedagogy*) -käsite ei vastaavassa merkityksessään juuri esiinny ulkomaisissa tutkimusartikkeleissa.

Sukupuolitietoinen opetus jakaa kuitenkin piirteitä muiden tunnettujen pedagogiikkojen kanssa. Yksi sukupuolitietoista opetusta erityisesti muistuttavista opetuksen lähestymistavoista on queer-pedagogiikka, joka on asettanut odotuksia sukupuolisensitiiviselle pedagogiikalle ja muutospainetta ottaa queer-teoriaa huomioon (Vänskä, 2011).

Karhu (2020) esittää, että queer-ajattelun ja -aktivismien keskiössä on heteronormatiivisen ihmiskäsityksen murtaminen. Queer-pedagogiikassa keskiöön nousee mukaan ennen kaikkea näkemysten laajentaminen (Vänskä, 2011). Koulukontekstissa hyödynnettävän queer-teorian tavoitteena on, ettei esimerkiksi sateenkaari-ihmisiä nähtäisi enää ”toisena”, vaan luokassa opettajat ohjaisivat oppilaita määrittelemään uudelleen käsityksiä normaaliudesta (Zacko-Smith ym. 2010).

Queer-tutkimus asettaa opettajille odotuksia kiinnittää huomiota käyttämäänsä kieleen ja oppimateriaaliin, niin, että ne eivät toistaisi hetero- ja sukupuolinormia entisestään vaan

päinvastoin: Keskeistä on opettajien syvälinen ymmärrys seksuaalisuudesta ja sukupuolesta tarkasti määriteltävien termien sijasta jatkumona, jossa yksikään ei asetu toista paremmaksi tai toivotummaksi (Zacko-Smith ym., 2010). Queer-pedagogiikan keskiössä on kuuluvan kyseenalaistaminen ja kriittisyys, ja ymmärrys, miten meitä ympäröivät asiat, esimerkiksi viihde, rakentavat ja ylläpitävät vallitsevia normeja (Vänskä, 2011). Nämä ajatukset taustallani lähden myös itse tarkastelemaan tutkimiani oppikirjoja.

Kun sukupuolietietoisuus on opetusta ohjaava lähestymistapa (POPS, 2014), tulisi sukupuolietietoisuuden näkyä myös oppimateriaaleissa, tai niiden tulisi ainakin tarjota hedelmällinen alusta sen toteuttamiselle. Queer-pedagogiikka tuo mahdollisuuden tarkastella sukupuolietietoisuutta koulun kontekstissa tyttöjen ja poikien tasa-arvon lisäksi myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt huomioiden. Tämä luo sukupuolietietoisuuden opetuksen kanssa eväitä oppimateriaalien kriittiselle tarkastelulle.

1.3 Seksuaalikasvatus ja koulu

Miksi kouluissa käytettäviin oppikirjoihin on tärkeä suhtautua kriittisesti? Miltä seksuaalikasvatus näyttää tai miltä sen tulisi näyttää alakoulussa? Tässä osiossa aloitan taustoittamalla koulun roolia ja velvollisuutta toimia yhteiskunnassa sukupuolietietoisuuden ja tasa-arvon edistäjänä. Tämän jälkeen tarkastelen seksuaalikasvatusta käsitteenä ja sen toteutumista aiemmin, sekä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (POPS) 2014:n ympäristöopin tavoitteita seksuaalikasvatukseen liittyen.

Koulun velvollisuudet ja POPS 2014 eivät säätele itse oppikirjoja. Tästä huolimatta on tärkeä tiedostaa, että oppikirjat ovat käytössä kouluissa, joissa velvollisuuksien ja vaatimuksien on toteuduttava: Kirjat voivatkin toimia näiden mahdollistajina tai jopa hankaloittajina. On tärkeä tuntee konteksti, jossa oppikirjat ovat käytössä.

Käytän tekstissäni sukupuoli- ja/tai seksuaalivähemmistöihin kuuluvista ihmisistä ilmausta ”sateenkaari-ihminen” tai ”sateenkaarioppilas”. Olen päätenyt tähän ratkaisuun Seta ry:n (2019) esittämän suosituksen takia sekä tekstin sujuvoittamiseksi. Seta on vuodesta 1974 toiminut ihmisoikeusjärjestö, joka pyrkii ihmisoikeuksien ja hyvinvoinnin toteutumiseen sukupuoli-identiteetistä, sukupuolen ilmaisusta ja seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta Suomessa ja maailmalla. (Seta, 2021).

Tahdon korostaa, että kuten Seta (2021) painottaa, ovat tällaiset sanastot ovat muuttuvia ajan myötä. Jokaisella on oikeus määrittellä tai olla määrittelemättä seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä. Lisäksi on tiedostettava, että sateenkaarikäsitteen varjopuolena on sen kategorisoiva ja samankaltaistava vaikutus, jota kaikki eivät koe omakseen: Nuorilla on myös erilaiset mahdollisuudet ilmaista omaa sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan avoimesti (Taavetti, ym. 2014).

1.3.1 Koulun velvollisuus

Koulua instituutiona velvoitetaan yhdenvertaisuuden varmistamiseen ja edistämiseen useilla laeilla ja sopimuksilla. Tässä alaluvussa esittelen näitä lakeja ja sopimuksia ja yleisesti koulun roolia oppilaiden hyvinvoinnin edistämässä yhdenvertaisuutta edistävin toimin. Samat velvoitteet eivät koske vastaavasti oppikirjoja, mutta oppikirjat ovat käytössä kouluissa, joissa näiden velvollisuuksien tulisi toteutua. On keskeistä tutkielmani kannalta hahmottaa, minkälaisessa kontekstissa oppikirjoja käytetään.

Yksi suurimmista lasten kanssa työskenteleviä velvoittavista sopimuksista on YK:n Lapsen oikeuksien sopimus, jonka johdannossa todetaan ytimekkäästi:

”-lapsen tulisi olla täysin valmis elämään itsenäistä elämää yhteiskunnassa ja häntä tulisi kasvattaa Yhdistyneiden Kansakuntien peruskirjassa julistettujen ihanteiden hengessä sekä erityisesti rauhan, ihmisarvon, suvaitsevaisuuden, vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden hengessä”. (UNICEF, 2021)

Yhdenvertaisuuslaki vuorostaan velvoittaa koulutuksen järjestäjiä varmistamaan yhdenvertaisuuden toteutuminen oppilaitoksissa. Pykälässä 8 linjataan, että:

”Ketään ei saa saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjintä on kielletty riippumatta siitä, perustuuko se henkilöä itseään vai jotakuta toista koskevaan tosiseikkaan tai oletukseen.” (Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325.)

Oppilasta ei saa täten asettaa eriarvoiseen asemaan muun muassa sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen vuoksi. Edellisessä kappaleessa esitellyt seksuaalioikeudet

esittävät oppilaiden oikeuden tietoon seksuaalisuudesta, jolla myös pyritään lisäämään tasa-arvoa yksilöiden välillä (Väestöliitto, 2019).

On useita kansainvälisiä tutkimuksia, jotka allekirjoittavat koulun roolia juuri sateenkaarioppilaiden yhdenvertaisuuden edistäjänä. Esimerkiksi ne oppilaat, joiden opettaja suhtautui tukevalla tavalla samasta sukupuolesta kiinnostuneiden oppilaiden seksuaalisuuteen, välttelivät koulua vähemmän kuin he, joilla opettajan tukea ei ollut (Darwich, 2012). Opetussuunnitelman sateenkaariteemojen on todettu parantavan luokan koulumenestystä ja -tavoitteita, ja lisäävän myönteisempää suhtautumista sateenkaari-ihmisiin (GLENS, 2015). Sateenkaarioppilaiden kouluturvallisuuden, -hyvinvoinnin ja oppimistulosten on todettu paranevan, kun opetussuunnitelma on ollut sateenkaari-inklusiivinen (Snapp, 2015). Myös translasten sukupuoli-identiteettiä kunnioittavalla ympäristöllä näyttäisi olevan huomattava mielenterveyttä edistävä vaikutus (Olson, 2016).

Alangon (2014) mukaan muuksi kuin heteroksi itsensä määritteleviä nuoria on noin kymmenen prosenttia. Sukupuoli-identiteetiltään transsukupuolisista tai sukupuoli-identiteetistään epävarmoista nuorista valtaosa ilmoitti sukupuolen kokemuksen olevan ristiriidassa ympäristön odotuksiin jo ennen peruskoulun päättymistä (Alanko, 2014). Trans tai transihminen-termi kuvaa ihmisiä, joiden ilmaisu ja identiteetti eroaa heille syntymässä määritetystä sukupuolesta – Trans-käsitteen alle mahtuu monenlaisia sukupuoli-identiteettejä (Seta, 2021). Merkittävä osa sateenkaarivastaajista koki koulun asenneilmapiirin vaikuttavan omaan avoimuuteen omasta sukupuolesta- tai seksuaalisesta suuntautumisesta: Transnuorista jopa 20–40 prosenttia vastasi koulussa koetun huonon kohtelun vaikuttaneen heidän jäämiseensä kotiin koulusta, ja iso osa vastaajista oli jättänyt huonon kohtelun kokemuksistaan kertomatta, etteivät he olisi joutuneet ”tulemaan kaapista” (Alanko, 2014). Taavetin (2015) mukaan monen sateenkaarinuoren ikävät kokemukset liittyvät kouluun, jonka moni kokee ”syrjinnän, väkivallan ja vähättelyn” paikkana. Alangon ja Taavetin tutkimusten perusteella kouluilla on iso merkitys sateenkaarioppilaiden hyvinvoinnin kannalta, ja on vielä huomattavasti parannettavaa, jotta sateenkaarioppilaiden ja -opiskelijoiden oikeudet toteutuisivat.

Ei ole yhdentekevää, jos koulu vahvistaa ja toisintaa vallitsevia normeja: Karhu (2020) esittää, että normit määrittävät meille sen, millaiset ihmisyyden muodot nähdään mahdollisina. Opettajat ja ohjaajat ovat keskeisessä roolissa koulun velvollisuuden täyttämässä.

Koulun roolia ja koulutuksen tavoitteita ja merkitystä tarkasteli erityisesti feministi, professori ja yhteiskunnallinen aktivisti bell hooks. hooks (1994/2007) esitti vahvan näkemyksensä siitä, että opettamisessa on kyse itsenäiseksi ja vapaaksi kasvattamisesta sen sijaan, että koulutuksen merkitys olisi sovittaa yksilöitä yhteiskuntaan. hooks (1994/2007) korosti ennen kaikkea dialogin merkitystä niin tutkijoiden, opettajien kuin luokkayhteisöjen kontekstissa ja hän uskoi, että opettajan roolin tulisi tiedon kaatajan sijasta olla osallinen oppilaan henkiseen ja älylliseen kasvuun. hooksin (1994/2007) buddhalaisista opeista, Paul Freiren ideoista sekä hooksin omista kokemuksista mustien koulussa syntyneen osallistavan pedagogiikan ytimessä on karkeasti esitettynä turvallinen ympäristö, avoimuus, keskustelu, kokemusten jakaminen ja ei-hierarkkinen asetelma. hooks (1994/2007) erotti kriittisen ja feministisen pedagogiikan osallistavasta pedagogiikasta muun muassa siksi, koska osallistavassa pedagogiikassa keskiössä on myös opettajan oma hyvinvointi, eheys ja tasapainoisuus.

Brunila (2021) esittää, että vaikka julkisesti koulutuksen kontekstissa on korostettu muun muassa yhdenvertaisuutta ja ihmisoikeuksia, on käytäntö ollut näiden asioiden edistämisen sijasta sen sijaan normeja ja epäyhdenvertaisuutta toisintava. Onkin siis syytä tarkastella koulun velvollisuutta myös muuten kuin vain yhdenvertaisuuden edistäjänä – tärkeää on tiedostaa myös koulun yhdenvertaisuutta heikentävä rooli. Brunila (2021) kritisoi sitä, miten koulua ja koulutusta esitetään usein ratkaisuiksi ongelmiin, eikä itse ongelmaksiksi.

1.3.2 Seksuaalikasvatus ja kehotunnekasvatus

Tutkielmassani rajaan tarkasteluni oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osioihin. Tässä osiossa syvennyn kysymykseen, mistä seksuaalikasvatuksessa ja kehotunnekasvatuksessa on yleisesti ja koulun kontekstissa kysymys, ja mitä tämä tarkoittaa oppimateriaalien kannalta?

Seksuaalisuutta ei voida erottaa ihmisenä olemisesta, vaan se on jokaisen perusominaisuus, joka pitää sisällään seksuaalisen suuntautumisen, lisääntymisen, sukupuolen ja sukupuoliroolit (Väestöliitto, 2022). Seksuaalikasvatus on käsitteenä hyvinkin laaja: Se liittyy aivan kaikkeen kasvatukseen, ja laadukkaasti toteutuessaan seksuaalikasvatus varmistaa jokaiselle seksuaalisen hyvinvoinnin ja oman seksuaalisuuden arvostuksen, ja tuo mahdollisuuksia tarkastella seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviä asioita (Bildjuschkin, 2015). WHO (2010) esittää seksuaalikasvatukseen kuuluvan seksuaalisuuden ja siihen

liittyvien näkökulmien pohdintaa monipuolisesti erilaisista näkökulmista. Hyvä seksuaalikasvatus on ihmisoikeus, joka kuuluu jokaiselle suuntautumisesta tai sukupuolesta riippumatta (Bildjuschkin, 2015).

Seksuaalikasvatuksen vaatimuksia voidaan tarkastella seksuaalioikeuksien näkökulmasta. The World Association of Sexual Health (WAS) (2014) jakaa seksuaalioikeudet kahteenkymmeneen oikeuteen, ja taas Väestöliitto (2019) on jakanut seksuaalioikeudet karkeammin seitsemään kategoriaan, jotka sisältävät samat teemat kuin WAS:in julistus. Seksuaalioikeuksia ovat Väestöliiton (2019) esittämänä:

1. Oikeus omaan seksuaalisuuteen
2. Oikeus tietoon seksuaalisuudesta
3. Oikeus suojella itseään ja tulla suojelluksi
4. Oikeus seksuaaliterveyspalveluihin
5. Oikeus näkyä
6. Oikeus yksityisyyteen
7. Oikeus vaikuttaa

Seksuaalikasvatuksessa käytetään alakoulun ja varhaiskasvatuksen kontekstissa useimmiten termiä kehotunnekasvatus, joka pitää sisällään seksuaalikasvatusta ja turvataitokasvatusta – Kehotunnekasvatus-termiä käytetään etenkin siksi, ettei se herätä vastaavia voimakkaita tunteita aikuisissa kuin seksuaalikasvatus (Väestöliitto, 2022b).

Kehotunnekasvatuksen tavoitteet ovat samanlaiset kuin seksuaalikasvatuksessa, sillä tavoitteena on auttaa lasta kasvamaan ”*ehjäksi, onnelliseksi ja pärjääväksi omaksi itsekseen myös seksuaalisuuden alueella*” (Väestöliitto, 2022b). Pienten lasten seksuaalikasvatuksessa eli kehotunnekasvatuksessa keskeisiä asioita ovat esimerkiksi kehonosien nimien opettelu, turvataidot, ihastumiseen liittyvät teemat ja yleisesti myös esimerkin kautta oikeanlaisen asenteen, ilmapiirin ja avoimuuden välittäminen (Väestöliitto, 2022b).

Kehotunnekasvatusta käytetään erityisesti pienten lasten kontekstissa, ja esimerkiksi Väestöliiton (2022b) kehotunnekasvatuksen sisällöt ylettyvät 12-ikävuoteen saakka. Päädyin kuitenkin tässä pro gradussa käyttämään yleisesti kehotunnekasvatuksesta ja seksuaalikasvatuksesta juuri termiä seksuaalikasvatus, sillä se on useammin lähteissä esillä

ollut termi, joka kuvaa hyvin myös 3–6-luokilla käsiteltäviä sisältöä, etenkin koska kehotunnekasvatuksen materiaalit ja sisällöt tuntuvat painottuvat pienempien lasten kasvatukseen. Olen kuitenkin pyrkinyt pro gradussani ottamaan huomioon myös kehotunnekasvatuksen osa-alueita, sillä seksuaalikasvatuksen määritelmä ei yllä aina aivan yhtä laajalle kuin se.

Seksuaalikasvatus ja kehotunnekasvatus kuuluu jokaiselle sukupuolesta tai suuntautumisesta riippumatta. Esimerkiksi monenlaisten suhteiden esilletuominen ja transihmisten ja samaa sukupuolta olevien parien suhteista ja seksuaalisuudesta avoimesti puhuminen olisi erityisen tärkeää – Tällä vähennetään huolta ja epävarmuutta, ja vahvistetaan tunnetta, että esimerkiksi seurustelu kuuluu myös sateenkaarinuorille (Taavetti, 2020). Opettajien taidot varmistaa ja edistää seksuaalikasvatuksen tasa-arvoisuutta kouluissa ovat vähäiset, sillä muun muassa koulutus ei tuo sille tarvittavaa tukea (Lehtonen, 2015). Seksuaalikasvatuksessa korostuu yleisesti heteroseksuaalinen ydinperheen malli, ja suhteiden moninaisuus ja nautinto jäävät taka-alalle (Lehtonen, 2010).

Kun yleisesti moni opettajista kokee seksuaalisuuteen liittyvät teemat ja siihen liittyvän opettamisen haastavana tai jopa kiusallisena (Lehtonen, 2015), voi oppimateriaaleilla nähdä olevan merkittävä vaikutus luokissa tapahtuvaan opetukseen. Kuitenkin kun tiedetään, että oppimateriaalit ovat usein ristiriidassa koulumaailman arvojen kanssa (Karvonen, ym. 2017), on ehkä optimistista ajatella, että oppikirjat pystyisivät paikkaamaan opettajien tietotaidon tasa-arvoisesta seksuaalikasvatuksesta.

1.3.3 Seksuaalikasvatus alakoulussa

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (POPS) ovat Suomessa opetusta ohjaava asiakirja. POPS 2014:ssa todetaan, että opetus on lähestymistavaltaan sukupuolittietoista, ja että oppivan yhteisön tulee edistää oppilaiden oman identiteetin rakentumista sekä sukupuolten tasa-arvoa. Opetusta ohjaavana asiakirjana POPS ei velvoita oppimateriaaleja, mutta kontekstin hahmottamiseksi on keskeistä ymmärtää, mitä POPS seksuaalikasvatuksen ja ympäristöopin kontekstissa pitää sisällään.

On tärkeä hahmottaa, että seksuaalikasvatus ei liity vain ympäristöoppi-oppiaineeseen – jokainen lasten kanssa toimiva kasvattaja on seksuaalikasvattaja (Bildjuschkin, 2015). Tässä tutkielmassa tarkastelen kuitenkin seksuaalikasvatusta juuri ympäristöopin kirjojen raameissa. Ympäristöopin lähtökohtana on POPS 2014:n mukaan ihmisoikeuksien

mukainen arvokas elämä sekä luonnon kunnioittaminen. Alakoulussa ympäristöoppi pitää sisällään muiden ohella terveystiedon ja biologian tiedonalat, joihin seksuaalikasvatuksen voi erityisesti nähdä kuuluvan (Opetushallitus, 2014). Sukupuolitietoisesta opetuksen tueksi tehty Tasa-arvotyö on taitolaji -asiakirja (2015) esittää ympäristöopissa mahdollisuuksiksi muun muassa ihmisistä, perheistä sekä tunnetaidoista puhumisen hyväksi mahdollisuudeksi sukupuolesta ja kaikkien oikeudesta identiteettinsä määrittelyyn keskustelemiselle. Asiakirjan tuki sukupuolitietoisesta seksuaalikasvatuksesta toteuttamiseen alakoulussa on kuitenkin varsin vähäinen.

Ympäristöopissa keskeistä on muun muassa itsen ja muiden ihmisten ymmärrys, sekä hyvinvoinnin merkityksen hahmottaminen (Opetushallitus, 2014). Ympäristöopin terveystiedon sisältöalueeseen kuuluu turvallisuutta, terveyttä ja hyvinvointia tukevan osaamisen edistäminen sekä ymmärrys terveyttä suojaavista ja tukevista tekijöistä muun muassa ihmisen toiminnassa (Opetushallitus, 2014). Ympäristöopin pohjana on aina tieteellinen tieto (POPS 2014). Ympäristöopin biologian tiedonalassa keskeistä on muun muassa ihmisen ja elämän ymmärrys (Opetushallitus, 2014).

Seksuaalikasvatukseen sisältöalueeseen sopii useampi ympäristöopin tavoitteista, ja sisällöistä etenkin S1 ja S2 pitävät sisällään erityisesti seksuaalikasvatukseen liittyviä teemoja. Sisältöön 1 kuuluu seksuaalisen kehityksen, ihmisen lisääntymisen ja kehityksen muutoksien tarkastelu (Opetushallitus, 2014). S2 pitää sisällään muun muassa fyysisen ja henkisen koskemattomuuden sekä turvataidot (Opetushallitus, 2014).

POPS 2014:a tarkastellessa ei voida sivuuttaa kaikkiin oppiaineisiin liittyviä laaja-alaisen osaamisen tavoitteita, joihin jokaisessa oppiaineessa pyritään kyseisen oppiaineen sisältöjen ja menetelmien kautta. Laaja-alaisen osaamisen päätavoitteita ovat muun muassa kasvun, elämäntaitojen ja itsearvostuksen tukeminen (Opetushallitus, 2014).

POPS 2014:n seitsemästä laaja-alaisen osaamisen tavoitteesta vuosiluokilla 3–6 seksuaalikasvatukseen voidaan nähdä liittyvän muun muassa seuraavat: Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu -tavoitteeseen (L2) liittyy ihmisoikeuksien puolustamiseen ja kunnioittamiseen kasvattaminen, sekä oman kehon arvostus: itsestä huolehtiminen ja arjen taidot. Tavoite (L3) pitää sisällään yksityisyyden ja rajojen kunnioittamista. Monilukutaito-tavoite (L4) sisältää kaikenlaisten tekstien kriittistä lukutaitoa. Osallistuminen, vaikuttaminen, ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen -

tavoitteeseen (L7) kuuluu muun muassa tasa-arvoon ja ihmisoikeuksiin liittyvien kysymysten ja tilanteiden käsittely (Opetushallitus, 2014).

POPS 2014 ei velvoita oppimateriaaleja noudattamaan sen sisältöjä, mutta kuten tämän alaluvun alussa totesin, on tutkielmani kannalta keskeistä hahmottaa, missä kontekstissa oppimateriaalit ovat käytössä.

1.3.4 Oppimateriaalit alakoulussa

Syvennyin vielä johdannon päätteeksi lyhyesti oppimateriaaleihin ja niiden rooliin alakoulun seksuaalikasvatuksessa. Tutkielmassani tarkastelen ympäristöopin oppikirjoja: Heinonen (2005) esittää Lappalaiseen (1992) viitaten, että oppikirjat ovat sellaisia teoksia, jotka on laadittu opetustarkoitusta varten.

Keskeinen seikka tutkielmani kannalta POPS 2014:ssä on toteamus, että oppimateriaalien, oppimisympäristöjen sekä työtapojen tulisi luoda ”näkyvyyttä inhimillisen moninaisuuden arvostamiselle” (Opetushallitus, 2014). Käytäntö ei kuitenkaan ole välttämättä aivan tämän lauseen mukainen: Esimerkiksi Tasa-arvobarometrissa (2018) iso osa vastaajista koki, ettei sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä juuri käsitellä oppilaitoksissa, ja kolmasosa koki, että oppimateriaaleissa esiintyy sukupuolistereotyyppioita (Sosiaali ja terveysministeriö, 2018).

Erityisesti luokanopettajien tiedetään tukeutuvan isosti oppikirjoihin ja niiden tarjoamaan apuun työn vaativuuden takia – oppimateriaaleihin yleisesti luotetaan, ja ne ovat olleet pohjana myös koulukohtaisten opetussuunnitelmien laadinnassa (Heinonen, 2005).

Heinonen (2005) esittää oppimateriaalien merkitykseksi muun muassa sen, että ne voivat varmistaa oppimisen myös niissä luokissa, joissa opettaja ei ole pätevä. Toisaalta on tärkeää hahmottaa, että vaikka oppikirjojen rooli on suuri, ei niitä voida pitää poliittisesti neutraaleina, eikä niiden tieto ole aina ajantasaista (Heinonen, 2005). Heinosen (2005) mukaan voisi todeta, että oppikirjat ovat arvostetussa ja merkittävässä asemassa peruskoulussa, mutta toisaalta herää kysymys, mitkä ovat opettajan valmiudet varmistaa, että oppikirjat ovat asianmukaiset?

Suomessa oppikirjoja kohtaan on luottamuksen lisäksi jo pitkään kohdistettu myös kritiikkiä ja epäluuloa, ja suomalaisia oppimateriaaleja on tarkasteltu tutkimuksissa niin pedagogisina

kuin ideologisina kokonaisuuksina – ideologiaan kohdistuneissa tarkasteluissa on todettu, että oppikirjat ovat ristiriidassa koulumaailmassa vallitsevien arvojen kanssa (Karvonen ym., 2017). Esimerkiksi Opetushallituksen tilaamassa selvityksessä (Tainio & Teräs, 2010) olivat kaikki tutkitut matematiikan, suomen kielen ja oppilaanohjaukset kirjat heteronormia korostavia, ja kaikissa miehet olivat naisia enemmän edustettuina.

Lähden tässä tutkielmassa tarkastelemaan kriittisen diskurssianalyysin keinoin, millaisia diskursseja ympäristöopin oppikirjat rakentavat seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Diskurssien avulla voi tarkastella, miten oppikirjat ovat vuorostaan linjassa esimerkiksi koulua velvoittavan sukupuolitietoisin lähestymistavan kanssa, ja millaisena välineenä ne toimivat sukupuolitietoista seksuaalikasvatusta toteuttaessa.

2 Menetelmät

Tämän tutkielman tarkoituksena on selvittää, millaisia diskursseja ympäristöopin oppikirjojen Pisara ja Tutkimusmatka 3–6 seksuaalikasvatuksen osiot rakentavat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1. Millaista diskurssia ympäristöopin oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osiot rakentavat sukupuolesta?**
- 2. Millaista diskurssia ympäristöopin oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osiot rakentavat seksuaalisuudesta?**

Tutkielmassani pyrin näiden tutkimuskysymysten avulla muun muassa selvittää, miten moninaisesti sukupuoli ja seksuaalisuus esitetään. Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan Setan (2021) mukaan sitä, että sukupuoli ei ole jaettavissa vain kahteen vastakkaiseen sukupuoleen, ja että jokaisen sukupuoli on yksilöllinen ja moninainen – sukupuolen moninaisuus kattaa niin sukupuolienemmistöt kuin vähemmistöt. Rajauksessani tarkastelen juuri seksuaalikasvatuksen osioita – Bildjuschkinin (2015) mukaan seksuaalikasvatuksen merkitys on mahdollistaa jokaiselle seksuaalinen hyvinvointi ja mahdollisuus tarkastella sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä asioita itsessä.

Huomioitava on, että yleisen käsityksen mukaan seksuaalisuus pitää sisällään myös sukupuolen ja sukupuoliroolit (Väestöliitto, 2022). Tästä huolimatta olen erottanut sukupuolen diskurssin omaksi tutkimuskysymykseksi diskurssien määrittämistä helpottaakseni. On kuitenkin tiedostettava, etteivät sukupuolen diskurssit ole käytännössä irrallisia seksuaalisuuden diskursseista.

2.1 Aineisto

Tämän tutkimuksen aineistona ovat digioppikirjat, joita olen tarkastellut helmikuussa ja maaliskuussa 2022. Tarkastelussani olevat digioppikirjat ovat Sanoma Pro:n kustantama Pisara 3, Pisara 4, Pisara 5 ja Pisara 6, joita ovat olleet kirjoittamassa Hannelle Cantell, Heikki Jutila, Harri Laiho, Jari Lavonen, Erkki Pekkala ja Heikki Saari, sekä Otavan

kustantama Tutkimusmatka 3, Tutkimusmatka 4, Tutkimusmatka 5 ja Tutkimusmatka 6, jonka oppikirjailijat ovat olleet Satu Arjanne, Martti Heinonen, Sanna Jortikka, Jukka Kohtamäki, Mikko Korhonen, Outi Kuusela, Aulikki Laine, Teuvo Nyberg, Matti Palosaari, Matti Taimi ja Jyrki Uusi-Viitala.

Valitsin juuri Pisara ja Tutkimusmatka -oppikirjasarjat, sillä tahdoin sisällyttää tutkielmaani kahden eri kustantamon oppikirjat. Jouduin hetken miettimään rajaustani, mutta päädyin lopulta juuri Tutkimusmatkaan ja Pisaraan, sillä olin nähnyt molempia oppikirjoja koulukentällä käytössä käytännössä, ja ne olivat myös olleet tarkastelussa opintojeni aikana esimerkiksi ympäristöopin didaktiikan ja terveystiedon opintojeni kursseilla. Molemmat oppikirjat oli jaettu selkeästi joka luokka-asteen omiin kirjoihin, ja molemmista oli käytössä mahdollisuus digimuotoon, mikä selkeytti ja helpotti tutkielman tekoa. Valitsin vain 3–6-oppikirjat siksi, että näitä luokka-asteita koskee omat ympäristöopin tavoitteensa.

Tarkasteluni kohteena ovat nimenomaan oppikirjat, sillä ne ovat tyypillisesti oppilaalla itsellään: Vaikka kaikkea ei oppitunnilla käsiteltäisi, ovat niiden sisällöt kuitenkin oppilaiden saavutettavissa. Oppikirjat sain käyttööni digioppikirjamuodossa ottamalla yhteyttä kustantamoihin ja kysymällä oppikirjoja tutkimuskäyttöön pro graduani varten. Molemmat kustantamot esittivät toiveen, että jaan heille pro gradu -tutkielmani sen valmistuttua.

Oppikirjoista tarkastelen kappaleita, jotka liittyvät seksuaalikasvatuksen ja kehotunnekasvatuksen kontekstiin. Nämä ovat kappaleet, jotka käsittelevät karkeasti esitettynä kehoa ja kehitystä, tunteita, läheisyyttä, hyvää oloa ja itsetuntoa, ympäristöä ja muita ihmisiä, hyvinvointia ja terveyttä, lisääntymistä, normeja ja tapoja sekä oikeuksia (Väestöliitto, 2022b).

2.2 Kriittinen diskurssianalyysi

Tutkielmani menetelmänä on kriittinen diskurssianalyysi. Tarkasteluni kohteena ovat rajaukseeni kuuluvien kappaleiden otsikointi ja tekstit. Oppikirjojen tehtävät ja kuvat olen jättänyt tarkasteluni ulkopuolelle.

Diskurssianalyysissä keskeisenä on ymmärrys kielen maailmaa ja todellisuutta muokkaavasta, järjestävästä ja rakentavasta luonteesta – kielenkäytön ja todellisuuden välille ei voida asettaa selkeitä rajoja, vaan ne ovat tiiviisti yhteydessä toisiinsa (Jokinen

ym., 2016). Yksinkertaisena esimerkkinä tästä voi toimia esimerkiksi arkikielessämme käytettävät yleisesti kaikille tunnettuja merkityksiä sisältävät jaottelut, ilmaukset ja kuvaukset kuten ”naisellinen” ja ”miehekäs” (Jokinen ym., 2016). Tällaiset sanoihin liitettävät merkitykset pitävät sisällään ymmärrystä esimerkiksi siitä, millainen nainen tai mies on.

Keskeistä diskurssianalyysissa on tutkijan näkökulmasta hahmottaa, ettei tutkijaa voida erottaa todellisuuden rakentajasta kielen käyttäjänä, jonka vuoksi diskurssianalyysia tehdessään on tutkijan harjoitettava itsereflektiota (Jokinen ym., 2016). On tärkeä myös hahmottaa, ettei tutkija toimi tyhjiössä tekstiä tulkitessaan, vaan hän on monien vaikutusten alainen, millä on vaikutus hänen tekemilleen tulkinnoille (Juhila, 2016). Tulkinnat tehdään omista lähtökohdista ja ymmärryksistä käsin, ja tähän vaikuttaa tutkijan aiempi tausta.

Tutkielmassa hyödyntämäni kriittisen diskurssianalyysin tarkoitus on tuoda näkyväksi yhteys vallan ja diskurssien välillä – kriittisen diskurssianalyysin pohjana on käsitys alistussuhteista, joita kielellä säilytetään, luodaan ja perustellaan (Pynnönen, 2013). Kriittisessä diskurssianalyysissa tarkastellaan, miten muun muassa epätasa-arvoisuutta pidetään yllä tai puretaan, ja kriittisessä diskurssianalyysissa osoitetaan, miten diskurssit sekä syntyvät valtasuhteiden pohjalta, mutta toimivat myös valtasuhteiden ylläpitäjänä (Pynnönen, 2013). Kriittiseen diskurssianalyysiin kuuluu kuvata ja kohdistaa kritiikkiä siihen, miten dominoivat diskurssit vaikuttavat asenteisiin ja ideologioihin (Pynnönen, 2013).

Tutkielmani kannalta keskeistä onkin oletus siitä, että vallalla on tietynlainen käsitys sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Kriittiselle diskurssianalyysille ominaisia valtasuhteita tarkastellessa ja etsiessä on tutkijan oltava erityisen tarkkana, sillä niiden tunnistaminen ja huomaaminen voi olla myös tutkijalle itselleen haastavaa (Jokinen & Juhila 2016).

2.3 Tutkimuksen kulku

Minulle oli alusta asti selvää, että tahdon pro gradussani käyttää aineistona alakoulussa käytettäviä ympäristöopin oppikirjoja, ja liittään tutkimukseni seksuaalikasvatuksen sekä sukupuolittietoisuuden opetuksen kontekstiin. Tutkimuskysymykset selkiytyivät sekä seminaariryhmäni ja ohjaajani vinkkien ja huomioiden sekä aineistooni tutustumisen myötä.

Diskurssianalyysille ominaista on, ettei sillä ole selkeää ja tarkkarajaista toteutustapaa, vaan tutkijan tulee itse tekemään ja perustelemaan tutkiessa tekemät valintansa (Pynnönen, 2013). Tutkimuksen varsinaisen toteuttaminen tutkimuskysymysteni selkiytymisen jälkeen alkoi digioppikirjojen toistuvalla selaamisella. Kriittistä diskurssianalyysia tehdessä on tärkeää tarkastella aineistoa tarkkaan, sillä tutkija voi itse olla sokea aineistosta nouseville diskursseille (Jokinen & Juhila, 2016).

Digioppikirjoihin tutustuttuani jaoin kirjoista löytyneet sisällöt karkeisiin taulukoihin, jotta sain selkeämmän kokonaiskuvan oppikirjojen sisällöistä ja siitä, missä kirjoissa ja kappaleissa käsiteltiin mitään. Taulukoiden tarkoitus oli toimia tutkielmaa helpottavana työvälineenä, ja auttaa kokonaisuuksien hahmottamisessa sekä siinä, että löysin nopeasti kirjoista uudelleen käsiteltävät teemat ja aiheet aina kun niiden pariin piti palata. Taulukoinnin myötä pääsin tarkastelemaan rajaamaani sisältöä juuri tutkimuskysymysten kautta, ja taulukot myös muovautuivat tutkielmaa tehdessä. Työskentelyvaiheessa tekemäni ja hyödyntämäni taulukot löytyvät liitteestä 1 ja liitteestä 2.

Diskurssianalyysi voi Pynnösen (2013) mukaan edetä kolmivaiheisesti, ja noudatin karkeasti tätä kolmivaiheista otetta:

Ensin Pynnösen (2013) mukaan liikutaan analyttisesti tekstuaalisella tasolla kysyen ”mitä ja miten” kysymyksiä siitä, mitä teksti käsittelee. Tässä vaiheessa pyrin hahmottamaan ensin yleisesti seksuaalikasvatuksen ja kehotunnekasvatuksen teemat, mutta myös sen, mitä teemoja kirjoissa oli valittu käsiteltäväksi. Kokonaisvaltaisen kirjoihin tutustumisen jälkeen pyrin tunnistamaan molemmista oppikirjasarjoista ne kappaleet, jotka käsittelevät seksuaalikasvatukseen ja kehotunnekasvatukseen liittyviä teemoja. Näitä teemoja olivat karkeasti esitettynä keho ja kehitys, tunteet, läheisyys, hyväolo ja itsetunto, ympäristö ja muut ihmiset, hyvinvointi ja terveys, lisääntyminen, normit ja tavat sekä oikeudet (Väestöliitto, 2022b).

Seksuaalikasvatuksen ja kehotunnekasvatuksen teemat eivät olleet rajauksena helppoin valinta, sillä teemoihin olisi voinut lukea melkein mitä tahansa. Kuitenkin kirjoja käsitellessä rajausta helpottivat kirjan omat kappalejaot, joista hahmottui selkeämmin, mitkä aiheet tarkemmin olivat milloinkin käsitellyssä. Tarkasteluni kohteena olivat sekä otsikot, ja kappaleiden teksti. Oppikirjojen kuvat ja tehtävät jätin tarkasteluni ulkopuolelle pitääkseni aineiston maltillisena – ajatuksenani oli lisäksi, että juuri oppikirjojen tehtävät

ovat sellainen asia, jotka jäävät muutenkin helposti sivuun, ellei opettaja itse tahdo opetuksessaan niitä hyödyntää.

Seuraavaksi siirrytään tulkitsevaan työotteeseen, jossa ymmärretään myös tekstin konteksti, tehdyt valinnat ja merkitykset, ja kysytään ”miten ja millainen” -kysymyksiä (Pynnönen, 2013). Toisessa vaiheessa siirryin tarkastelemaan tekstiä syvemältä tasolta, esimerkiksi lauseissa ja sanamuodoissa tehtyjä valintoja sekä sitä, mitä oli valittu sanoa, ja mitä oli toisaalta jätetty sanomatta. Pysin pitämään tulkinnassani jatkuvasti mielessä myös johdannossa käsittelemäni alakoulun, ympäristöopin ja oppimateriaalien kontekstin ja sen, että alakoulun ympäristöoppi on sellainen, jossa monelle oppilaalle seksuaalikasvatuksen teemoja esitetään ensi kertaa.

Kolmannessa vaiheessa voidaan siirtyä kriittiseen otteeseen, jossa hahmotetaan yhteiskunnallinen konteksti, ideologiat ja vallan merkitys, ja kysytään ”miksi”-kysymyksiä (Pynnönen, 2013). Tässä vaiheessa tarkastelin tehtyjen valintojen merkitystä suhteessa myös johdannossa käsittelemäni yhteiskunnalliseen kontekstiin, ja siihen, mitä merkitystä tällä alakoulun kontekstissa on. Pysin hahmottamaan, millaista arvomaailmaa ja ideologiaa kirjat välittävät, ja millaiset teemat ja asiat on toisaalta jätetty näiden ulkopuolelle. Pohdin lisäksi, mikä on syynä sille, että nämä rajaukset on kirjoissa tehty juuri tällä tavalla.

Pysin omassa analyysissäni hyödyntämään tätä kolmiportaista otetta, joka kuitenkin käytännössä ei kulkenut aivan näin systemaattisella otteella, vaan palasin välillä aiempien vaiheiden pariin, ja aineistoa oli toisaalta haastava olla tarkastelematta alusta asti myös kriittisesti. Pynnönen (2013) esittää, että jokaisen tutkijan tulee itse luoda oma tapansa diskurssianalyysin tekoon, mikä näkyi myös omassa tavassani tehdä tutkimusta.

Tärkeää on tiedostaa, että vaikka tutkielmassani suhtaudun kriittisesti kirjojen heteronormatiivisuuteen ja binääriseen käsitykseen sukupuolesta, toimin itse myös tutkielmaa tehdessäni tällaisten ilmiöiden toisintajana. Sekä Butler (1999/2006), että bell hooks (1994/2007) ovat käsitelleet teoksissaan tätä ilmiötä: Tasa-arvoon liittyvistä aiheista ei voi puhua ilman, että omaksuu normatiivisia käsityksiä muun muassa sukupuolesta (Butler, 1999/2006) tai puhuu ”sortajan” kieltä (bell hooks, 1994/2007). Samanlainen ilmiö on läsnä myös diskurssianalyysin kontekstissa. Analysoidessani kieltä toimin myös itse sen luomien rakenteiden luoja (Jokinen, ym. 2016).

3 Tulokset

Erotin analyysissäni Tutkimusmatka ja Pisara 3–6-oppikirjoista neljä eri diskurssia: sukupuoleen liittyen binäärisen diskurssin sekä kehitysbiologisen diskurssin, ja seksuaalisuuteen liittyen lisääntymisdiskurssin sekä heteronormatiivisen diskurssin. Kuten aiemmin mainitsin, ei seksuaalisuuden ja sukupuolen diskursseja varsinaisesti voida tarkkarajaisesti erottaa toisistaan, ja tämän voi huomata myös tuloksia tarkastellessa.

Olin ajatellut ensin, että oppikirjasarjat rakentaisivat keskenään erilaisia diskursseja, mutta lopulta kirjojen sisältö oli keskenään hyvinkin yhtenevää. Yleisesti sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ei ollut paljoakaan puhetta kummassakaan kirjassa, minkä vuoksi myös tuloksissa esitetyissä otteissa nähdään lainauksia vain viidennen ja kuudennen luokan kirjoista. Tuloksissa esitetyt lainaukset on koodattu: Esimerkiksi koodi ”T6.20” viittaa Tutkimusmatka 6 -kirjaan ja kappaleeseen 20. Tutkimusmatka-kirjojen lainaukset on esitetty oranssilla ja Pisara-kirjojen lainaukset vihreällä värillä.

Molemmissa kirjasarjoissa toistui myös samanlainen kaava siitä, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta ei ollut käytännössä mitään mainintaa ennen kuudennen luokan oppikirjoja. Tämä teki diskurssien määrittämisestä vaikeaa: Jos kolmesta neljästä oppikirjasta rakennetaan tietynlaisia diskursseja, voivatko yhden oppikirjan maininnat kumota nämä aiempien kirjojen rakentamat diskurssit? Kuitenkin etenkin alakoululaisen elämässä on yksikin vuosi hyvin pitkä aika, ja tahdoin tarkastella kirjoja nimenomaan kokonaisuutena.

Moninaisuuteen liittyvien aiheiden jättäminen aivan minimiin ja vasta kuudenteen oppikirjaan on myöskin itsessään kertovaa – Selvästi näitä aiheita ei koettu keskeisiksi ainakaan alemmilla luokilla oleville oppilaille.

3.1 Sukupuoli ja binäärinen diskurssi

Sekä Tutkimusmatka että Pisara 3–6-oppikirjat rakentavat sukupuolesta binääristä diskurssia. Binäärillä tarkoitetaan kaksinapaista, ja sukupuolen kontekstissa sillä viitataan tarkkarajaiseen nainen–mies-jakoon (Seta, 2021). Binäärisellä diskurssilla tarkoitan, että

sukupuolesta rakennetaan tarkkarajaista mieheen ja naiseen jakautuvaa kuvaa, eikä sukupuolen moninaisuutta oteta huomioon.

Kirjoissa tämä ilmenee siten, että seksuaalisuuteen ja lisääntymiseen liittyvissä kappaleissa puhutaan pitkälti aina tytöistä ja pojista ja näihin kahteen sukupuoleen liitettävistä fyysisistä ominaisuuksista, kuten sukuelimistä ja kehon muutoksista. Esimerkit kirjojen tavoista puhua sukupuolesta ja sukupuolten tarkkarajaisista eroista ovat otteissa P5.30 ja T5.26.

”Murrosiässä sekä tytöt että pojat kasvavat pituutta ja heidän painonsa nousee. Tyttöillä lantio levenee ja rinnat alkavat kasvaa. Pojilla hartiat levenevät ja lihakset voimistuvat.” (P5.30)

”Murrosiän muutokset johtuvat sukupuolihormonien erityksen lisääntymisestä. Murrosiän kasvupyrähdyksessä pituuskasvu voi olla jopa 10 senttimetriä vuodessa. Pojista kasvaa lopuksi keskimäärin kuusi senttimetriä tyttöjä pitempiä.” (T5.26)

Fyysisille ominaisuuksille liitetään myös sukupuoleen liittyviä kuvaavia käsitteitä, kuten otteissa P5.32 ja T5.26.

”Kuukautisten alkaminen on kaikille tytöille jännittävää. Osa tytöistä saattaa myös vähän aristella asiaa. Kuukautiset ovat kuitenkin luonnollinen asia, ja niiden alkaminen kertoo kehosi muuttumisesta naisellisemmaksi.” (P5.32)

”Tyttöjen murrosikä alkaa yleensä rintojen kasvulla. Reisiin, lantioon ja pakaroihin alkaa kertyä rasvaa. Näin tytön vartalo saa naisellisia piirteitä.” (T5.26)

Molemmissa kirjoissa sukupuolesta puhutaan kaksijakoisena ja fyysisten ominaisuuksien määrääminä, lukuun ottamatta kuudennen luokan kirjoja. Sukupuolen moninaisuudesta ensimmäiset maininnat ovat vasta kuudensien loppupuolella. Sukupuolen moninaisuudesta puhutaan esimerkiksi tavalla, joka ilmenee otteessa P6.20 ja otteessa T6.Ss.

”Nuoruudessa moni pohtii sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä asioita. Suurin osa ihmisistä on sukupuoleltaan naisia tai miehiä. Sukupuoli on kuitenkin muutakin kuin vain lisääntymiseen, sulusoluihin ja sukuelimiin liittyvä asia. Ihminen voi kokea olevansa nainen tai mies tai kenties vähän molempia. On myös mahdollista, että kokemus omasta sukupuolesta muuttuu elämän aikana.” (P6.20)

”sukupuoli-identiteetti: henkilön kokemus omasta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan; kehittyy ja muuttuu koko elämän ajan” (T6.Ss)

Vaikka sukupuolen moninaisuudesta onkin puhetta molemmissa kirjoissa, on tämä sijoitettu ainoastaan kuudennen luokan kirjoihin. Näitä kirjoja ennen sukupuolesta on puhuttu nimenomaan vain lisääntymisen, sukusolujen ja sukuelimien kannalta tavalla, jossa fyysiset seikat liitetään yksiselitteisesti joko miehelle tai naiselle tai tytölle tai pojalle kuuluvaksi. Kirjoissa korostetaan myös kahden sukupuolen välisiä eroja. Kirjat vahvistavat käsitystä selkeästi kaksinapaisesta sukupuolijaosta aina kuudennen kirjojen lisämainintoihin saakka.

3.2 Sukupuoli ja kehitysbiologinen diskurssi

Molemmissa oppikirjoissa sukupuolesta rakennetaan kehitysbiologista diskurssia. Kehitysbiologisella diskurssilla tarkoitan, että sukupuolta, ihmistä ja murrosikää käsitellään sukusolusta aikuiseksi kehittymisen kannalta ja pääasiassa hyvin luonnontieteellisestä näkökulmasta.

Kirjoissa sukupuolesta puhutaan yhteydessä henkilön fyysisiin ja hormonaalisiin eroihin sekä lisääntymiseen liittyen, eikä juuri muuten muuten, lukuun ottamatta kuudennen luokan mainintoja sukupuolen moninaisuudesta. Kuten esimerkissä P5.30, on puhe sukupuolesta juuri tyttöjen ja poikien fyysisiin ja hormonaalisiin eroihin liittyvää.

”Murrosiässä sekä tytöt että pojat kasvavat pituutta ja heidän painonsa nousee. Tyttöillä lantio levenee ja rinnat alkavat kasvaa. Pojilla hartiat levenevät ja lihakset voimistuvat. Joillakin nuorilla iho rasvoittuu ja voi tulla finnejä. Hien haju tulee voimakkaammaksi. Ihokarvoja alkaa kasvaa enemmän ja pojille kasvaa viikset. Pojille tulee myös äänenmurros, jonka vuoksi ääni madaltuu.” (P5.30)

Vaikka kuudennen luokan kirjoissa mainitaan sukupuolen moninaisuus, korostuu Tutkimusmatka 6 -kirjassakin silti selkeästi biologiaan korostava nojaava näkökulma, kuten otteessa T6.St huomataan: Sanastossa transsukupuolisten ihmisten sanotaan kokevan olevan *”muuta sukupuolta kuin mitä biologisesti on.”* THL (2022) erottaa biologisen sukupuolen sosiaalisesta sukupuolesta ja sukupuoli-identiteetistä siten, että anatomia, kromosomit ja hormonit ovat biologisessa sukupuolessa sukupuolen määrääjinä. Butler (1999/2006) taas on kyseenalaistanut myös biologisen sukupuolen yksiselitteisyyden, ja nostanut esille sen, miten senkään luonne ei ole aivan yksiselitteinen. Esimerkiksi intersukupuoliset ihmiset

ovat esimerkki siitä, ettei sukupuoli ole puhtaasti biologisessakaan mielessä kaksijakoinen (Seta, 2021b).

*”transukupuolinen: kokee olevansa muuta sukupuolta kuin mitä biologisesti on”
(T6.St)*

Molemmissa kirjoissa sukuelimistä puhutaan alusta loppuun tyttöjen ja poikien tai miesten ja naisten sukueliminä. Muutenkin kirjoista välittyy luonnontieteellisyys kaiken pohjana, kuten esimerkiksi otteessa T5.26, jossa kuukautiset on käytännön tason sijasta esitetty puhtaasti luonnontieteellisestä näkökulmasta, tai otteessa T6.Sp, jossa murrosikä on tiivistetty vaiheeksi, jossa sukukypsyys saavutetaan. Kehitysbiologinen näkökulma esimerkiksi kuukautisiin ja murrosikään on todennäköisesti varsin kaukana nuorten omasta kokemusmaailmasta.

”Suurin muutos tytön kehossa on kuukautisten alkaminen. Munasarjasta irtoaa munasolu kaksi viikkoa ennen kuukautisvuodon alkamista. Se kulkeutuu munanjohdinta pitkin kohtuun. Kohdun sisäpintaa peittää paksu limakalvo, joka irtoaa kerran kuukaudessa. Tätä kutsutaan kuukautisvuodoksi. Siinä on limaa ja verta. Kuukautiset kestävät muutaman päivän. Tytöllä on alkanut elämänvaihe, jolloin hän voi tulla raskaaksi, jos on yhdynnässä pojan kanssa.” (T5.26)

”puberteetti, murrosikä: vaihe, jossa saavutetaan sukukypsyys” (T6.Sp)

Kehitysbiologinen diskurssi on läheisesti yhteydessä seuraavaan käsittelemääni diskurssiin eli lisääntymisdiskurssiin.

3.3 Seksuaalisuus ja lisääntymisdiskurssi

Pisara ja Tutkimusmatka rakentavat seksuaalisuudesta lisääntymisdiskurssia. Lisääntymisdiskurssilla tarkoitan sitä sitä, että seksuaalisuus ja sen teemat esitetään hyvin pitkälti juuri lisääntymisen ja suvunjatkamisen näkökulmasta.

Yleisesti maininnat seksuaalisuudesta jäävät molemmissa kirjoissa hyvin vähälle, ja esimerkiksi seksi tai yhdyntä esitetään molemmissa lähes yksinomaan miehen ja naisen välisenä lisääntymiseen johtavana toimintana, kuten otteessa T5.27 ja otteessa P6.19. Yhdyntä nähdään luonnollisena kahden ihmisen välisenä asiana, johon liittyy voimakkaasti

ajatus lisääntymisestä tai ainakin sen ehdottomasta mahdollisuudesta, kuten otteissa T5.27 ja T6.Sk ilmenee. Seksuaalisuudesta ei puhuta kummassakaan juuri yksilön itsensä asiana, esim. omaan kehoon tutustuminen on unohdettu kokonaan, lukuun ottamatta Tutkimusmatka 6 -kirjaa, jossa masturbaatio on selitetty osana sanastoa.

”Aikuisten kesken yhdyntä on luonnollista, vaikka tarkoitus ei olekaan saada lapsia. Jokainen yhdyntä voi kuitenkin johtaa raskauteen.” (T5.27)

”Yhdessä oleminen, läheisyys ja toisen kunnioittaminen ovat nuorten seurustelussa tärkeimpiä asioita. Sukupuolinen kanssakäyminen eli seksi kuuluu aikuisuuteen. Sitä kannattaa harrastaa vasta silloin, kun on itse siihen valmis ja kun rakastaa toista hyvin paljon. Ketään ei saa koskaan pakottaa seksiin. Seksissä raskauden ja sukupuolitautien ehkäisystä pitää huolehtia aina kaikissa tilanteissa. Ehkäisyvälineitä ovat esimerkiksi kondomi ja ehkäisytabletit eli e-pillerit.” (P6.19)

*”**kondomi, kumi:** peniksen päälle asetettava ehkäisyväline, joka estää siittiöiden purkautumisen emättimeen” (T6.Sk)*

Seksuaalisuudesta Pisara-kirjasarjassa ei puhuta juuri lainkaan, vaan pääpaino on juuri lisääntymisessä ja lisääntymiselimissä, kuten otteessa P5.30. Seksistä käsitteenä puhutaan vain muihin ihmisiin liittyvänä toimintana. Esimerkiksi otteessa T6.Ss seksin määritelmään liittyy selkeästi myös aikomus lisääntymisestä. Murrosikä taas sanastossa (ote T6.Sp) esitetään ennen kaikkea tapahtumana, jossa sukukypsyys saavutetaan.

”Murrosiässä sekä tyttöjen että poikien sukuelimissä tapahtuu muutoksia. Näiden muutosten jälkeen on mahdollista saada lapsia. Miehillä tärkeimmät sukuelimet ovat kivekset ja siitin eli penis. Kiveksissä muodostuvat miehen solumen, siittiöt. Ne kulkevat kiveksistä siemenjohdinta pitkin penikseen ja yhdynnässä naisen sukuelimiin.” (P5.30)

*”**seksi:** toimintaa, jolla tavoitellaan hyvänolon tunnetta ja lisääntymistä” (T6.Ss)*

*”**puberteetti, murrosikä:** vaihe, jossa saavutetaan sukukypsyys” (T6.Sp)*

Täytyy kuitenkin mainita, että vaikka molemmat kirjasarjat esittävät seksuaalisuuden pitkälti lisääntymisnäkökulmasta, on seksuaalisuuden käsittely etenkin Tutkimusmatka-kirjasarjassa hieman laajempaa, kuten otteesta T6.43 ilmenee.

*”Sinun tapasi kokea **seksuaalisuutta** kehittyä koko elämäsi ajan. Opit hyväksymään itsesi ja luomaan ihmissuhteita. Seksuaalisuus on sisäinen ominaisuus, jota jotkut eivät halua tuoda esille. Toiset saattavat korostaa sitä esimerkiksi pukeutumisella.”*
(T6.43)

Seksuaalisuuden lisääntymisdiskurssi on jälleen vuorostaan läheisesti yhteydessä seuraavaksi esittämäni heteronormatiiviseen diskurssiin.

3.4 Seksuaalisuus ja heteronormatiivinen diskurssi

Molemmissa kirjasarjoissa rakennetaan seksuaalisuudesta heteronormatiivista diskurssia. Heteronormatiivisuudella tarkoitellaan sellaista ajattelutapaa, jossa heterous koetaan kaikkia muita toivotummaksi ja luonnollisemmaksi seksuaaliseksi suuntautumiseksi (Seta, 2021). Heteronormatiivisella diskurssilla siis tarkoitan, että heterous esitetään oppikirjoissa oletuksena, ja täten kirjoissa välitetään heteronormatiivista ajattelumallia.

Heteronormatiivista perhekäsitystä vahvistetaan kirjojen teksteissä, kuten P5.31, jossa oletetaan, että jokaisella on isä ja äiti, vaikka käytännön elämässä näin ei aina ole. Erilaisista perhetyypeistä puhutaan otteessa P6.19, mutta siinäkin ei olla erikseen mainittu esimerkiksi satenkaariperheitä. Heteronormia kyseenalaistetaan molemmissa ensimmäisen kerran vasta kuudennen luokan kirjoissa.

”Perhe on tärkeä kaikissa elämänvaiheissa. Perhetyyppjä on monenlaisia. On perheitä, joihin kuuluvat vanhemmat ja heidän yhteiset lapsensa. On myös yksinhuoltajaperheitä, joissa lapset asuvat vain toisen vanhempansa kanssa. Joissakin perheissä taas lapset asuvat vuorotellen molempien vanhempiensa luona.”
(P6.19)

”Rakennusohjeemme ovat siis puoliksi äidiltä ja puoliksi isältä perittyjä.” (P5.31)

Myös kirjoissa korostunut lisääntymisdiskurssi vahvistaa itsessään myös heteronormatiivista diskurssia, kuten esimerkiksi otteessa T5.27, jossa jokaisen yhdyntään

esitetään johtavan mahdolliseen raskauteen, tai otteessa P5.30, jossa sukuelinten muutoksista puhutaan nimenomaan lisääntymiseen johtavaan yhdyntään liittyen.

”Murrosiässä sekä tyttöjen että poikien sukuelimissä tapahtuu muutoksia. Näiden muutosten jälkeen on mahdollista saada lapsia. Miehillä tärkeimmät sukuelimet ovat kivekset ja siitin eli penis. Kiveksissä muodostuvat miehen sulusolut, siittiöt. Ne kulkevat kiveksistä siemenjohdinta pitkin penikseen ja yhdynnässä naisen sukuelimiin.” (P5.30)

”Aikuisten kesken yhdyntä on luonnollista, vaikka tarkoitus ei olekaan saada lapsia. Jokainen yhdyntä voi kuitenkin johtaa raskauteen.” (T5.27)

Kirjoissa myös selkeästi korostetaan normia siitä, että seksi muiden ihmisten kanssa (ote T5.27) seurustelu, ja rakastuminen (ote T5.26) kuuluu elämään, ja on ”normaalia”. Tämä sulkee ulkopuolelle esimerkiksi aseksuaaliset ihmiset tai ne, jotka eivät koe romanttisia tunteita muihin. Aseksuaalisilla ihmisillä tarkoitetaan ihmisiä, jotka eivät koe lainkaan tai lähes lainkaan seksuaalista vetovoimaa muita kohtaan (Seta, 2021).

Nuoruuteen kuuluu myös ihastuminen ja rakastuminen. Seurustelu tuottaa onnellisia hetkiä, mutta usein myös pettymyksiä. Niistä ei pidä masentua, sillä ne kuuluvat normaaliin kehitykseen. (T5.26)

Toisaalta Tutkimusmatka-kirjassa aseksuaali-käsite on kyllä sanastossa määritelty (ote T6.Sa).

”aseksuaalisuus: ei koeta seksuaalista vetovoimaa toisia henkilöitä kohtaan”(T6.Sa)

Heteronormatiivista diskurssia kuitenkin myös haastetaan, mutta molemmissa oppikirjoissa vasta kuudennen luokan oppikirjoissa, esimerkkinä otteet P6.20, T6.43 ja P6.19.

”Seksuaalinen suuntautuminen on ominaisuus, joka kertoo, kehen ihminen ihastuu tai rakastuu tai ketä kohtaan tuntee seksuaalista vetovoimaa. Jos henkilö rakastuu vastakkaisen sukupuolen edustajaan, eli nainen mieheen tai mies naiseen, häntä kutsutaan heteroksi. Jos ihminen rakastuu oman sukupuolensa edustajaan, hän on

homo. Homolla tarkoitetaan mies- tai naispuolista homoa. Naispuolista homoa voidaan kutsua myös lesboksi. Biseksuaali taas on ihminen, joka tuntee seksuaalista vetovoimaa sekä miehiä että naisia kohtaan. Hetero-, homo- ja biseksuaalisuuden lisäksi on myös muita seksuaalisen suuntautumisen muotoja.” (P6.20)

”Seksuaaliset mieltymykset ovat yksilöllisiä. Tunteita voi olla eri tai samaa sukupuolta kohtaan. Jokainen kehittyä omaa tahtiaan omanlaisekseen. Ei kannata kiirehtiä hankkimaan kokemuksia liian varhain. Kehityksen myötä seksuaalinen minäkuvasi muodostuu vähitellen.” (T6.43)

”Ystävyysuhteita on erilaisia. On sydänystäviä, joiden kanssa voi puhua luottamuksellisesti. Osa ystäväistä on enemmänkin kavereita, joidan kanssa on mukavaa olla ja harrastaa. On myös ihan normaalia ihastua omiin ystäviinsä sukupuolesta riippumatta.” (P6.19)

Kuitenkin kuudennen luokan kirjojen maininnat yksin eivät poista heteronormatiivisen diskurssin olemassaoloa: Aiempien kirjojen miehen ja naisen muodostama perhekäsitys, sekä lisääntymiseen ja seksuaalisuuteen liittyvä viidennen luokan kirjojen oletus siitä, että raskaus on aina mahdollinen, rakentavat heteronormatiivista diskurssia kuudenteen luokkaan saakka.

4 Diskussio

Tutkielmaa työstäessäni nousi minun kuin joidenkin läheisteneni mieliin kysymys, mitä merkitystä tutkimallani aiheella oikeastaan edes on. Pysähdyin itse tämän ajatuksen äärelle useammin kuin kerran, ja pyrin koostamaan tutkielmani johdannon oppikirjojen, koulun ja yhteiskunnallisen kontekstin hahmottamisen lisäksi vastaamaan tähän kysymykseen.

On helppo ajatella, ettei oppikirjojen rakentamalla diskursseilla olisi väliä, tai että oppikirjojen tarkempi syynääminen ja kritisointi olisi pelkkää ajanhukkaa. Olisin hyvin todennäköisesti saanut enemmän tarkasteltavaa esimerkiksi vuosikymmeniä vanhoista oppikirjoista, joiden rakentamat diskurssit ja niiden ongelmallisuus olisivat pompanneet silmiin heti kenelle tahansa kirjan avaajalle.

Kuitenkaan se, että kirjoissa ei varsinaisesti ole väärää tai haitallista tietoa, ei yksin voi riittää. Kirjoissa tehdyt ja tekemättömät valinnat rakentavat todellisuutta, ja tässä tapauksessa kirjat toisintavat muun muassa sellaista maailmaa, jossa tunnustetaan vain kaksijakoinen henkilön sukuelimiin perustuva sukupuoli jako, ja jossa seksuaalisuus liitetään vahvasti lisääntymiseen ja sen mahdollisuuteen, eikä sen muuta käsittelyä ja ymmärrystä nähdä tärkeänä.

4.1 Millaisia diskursseja ympäristöopin oppikirjat rakentavat?

Lyhyesti tiivistettynä tutkielmani tulos on seuraava: Tutkimusmatka 3–6 ja Pisara 3–6 rakentavat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta luonnontieteitä korostavaa ja normatiivista diskurssia. Pitkälti tämä diskurssi rakentuu sen myötä, mitä kirjoissa on jätetty sanomatta.

Kehitysbiologisessa diskurssissa ja lisääntymisdiskurssissa korostuu luonnontieteellisyys, kun taas binäärinen ja heteronormatiivinen diskurssi ovat normatiivisuudestaan huolimatta yhteiskuntatieteellisempi näkökulma, jossa keskiarvot ovat korostettuina ja vähemmistöryhmät jätetty huomiotta. Diskurssit ovat läheisesti yhteydessä toisiinsa.

Opetushallitus (2021) esittää verkkosivuillaan, että sukupuolitietoisessa opetuksessa tarkastellaan, tunnistetaan ja pyritään purkamaan sukupuolittavia rakenteita ja käytäntöjä

ympäriämme. – POPS 2014:n sukupuolitietoinen lähestymistapa ei ainakaan diskurssianalyysini näkökulmasta näy kirjoissa käytännössä lainkaan.

Monesta valitsemastani diskurssista voisi argumentoida, että kirjat eivät kuitenkaan suoraan kiellä missään vaiheessa esimerkiksi sukupuolen moninaisuutta tai erilaisia seksuaalisia suuntautumisia. On kuitenkin tiedostettava, että emme elä näiden asioiden suhteen neutraalissa yhteiskunnassa ja ympäristössä – diskurssianalyysiin kuuluu keskeisesti kontekstin ja yhteiskunnan ideologioiden tunnistus (Pynnönen, 2013), ja tämänkin diskurssianalyysin kontekstissa on keskeistä hahmottaa yhteiskunnan tilanne ja koulun velvollisuus. Kun esimerkiksi kirjoissa esitetyt sukupuolet esittävät pitkälti vain kaksijakoista sukupuolijakaumaa, ja tekstissä mainitaan aina vain äidin ja isän muodostama perhe, on jotain jätetty pois. Yhteiskunnassa on monella kuitenkin yhä vahva käsitys ”normaalista”, jota kirjojen tekemät valinnat vain toisintavat. Se, ettei jonkun asian olemassaoloa kielletä, ei tarkoita, ettei normatiivisempi näkemys olisi korostettu.

Tahdon korostaa, että kaikki nostamani lainaukset eivät ole nostettu esimerkeiksi siitä, mitä oppikirjoissa ei tulisi olla tai sanoa. Kirjat sisältävät paljon tärkeää tietoa, ja on ilmiselvää, että myös puhtaan luonnontieteellinen näkökulma esimerkiksi lisääntymistä käsitellessä on ehdottoman tärkeää ottaa huomioon.

Ympäristöoppi on fysiikan, kemian, biologian ja maantieteen sekä terveystiedon sisältävänä oppiaineena myös sellainen, että on ymmärrettävää, että luonnontieteellinen diskurssi on erityisen korostunut. Toisaalta on kuitenkin hahmotettava, että myös jyrkän luonnontieteelliseen näkökulmaan kuuluu esimerkiksi ymmärrys siitä, että sukupuoli ei ihan käytännönkään tasolla ole tarkan kaksijakoinen (Seta, 2021). Osa ympäristöopin sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvistä teemoista toivottavasti toistuu joko muissa oppiaineissa, tai viimeistään esimerkiksi yläkoulussa, mutta siitä huolimatta ei ole yhdentekevää, millaista diskurssia alakoulussa käytetyt oppikirjat rakentavat.

Kritiikkini ei kohdistu esimerkiksi luonnontieteellisen diskurssin olemassaoloon: On tärkeää, että oppilaat kohtaavat monenlaisia näkökulmia ja sukupuolen ja seksuaalisuuden tarkasteluun, sillä täten maailmaa ja itseä on helpompi ymmärtää paremmin. Keskeistä kuitenkin näissä alakoulun kirjoissa on erityisesti juuri se, mitä on jätetty sanomatta. Kirjoissa ei puhuta esimerkiksi sateenkaariperheistä, sukupuolta ei käsitteenä käsitellä

käytännössä lainkaan, ja kuvaukset sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta on jätetty minimiin ja rajattu ainoastaan molempien kirjasarjojen kuudensien luokkien kirjoihin. Kirjoissa luonnontieteellinen ja yhteiskunnallisesti normatiivinen diskurssi ovat selvästi erityisen korostettuina, kun taas käytännön elämää läheisemmät vähemmän normatiiviset näkökulmat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta sekä niiden moninaisuudesta on jätetty minimiin.

4.2 Luotettavuus

Diskurssianalyysille ominaista on, ettei se koskaan tavoita täysin riippumattoman totuuden tasoa, vaan jokainen diskurssianalyysi on luonteeltaan tarkoituksenmukaisesti ”keskenäinen” (Pynnönen, 2013). Kriittisessä diskurssianalyysissä keskeisempänä korostuu ennen kaikkea itsereflektio (Pynnönen, 2013).

Diskurssien muodostaminen ja diskurssianalyysin teko ei tapahdu neutraaleista lähtökohdista, vaan tekemiini tulkintoihin vaikuttaa useampi tekijä – niin tiedostettu kuin tiedostamatonkin. Kriittiseen diskurssianalyysiin liittyy vahvasti diskurssien määrittelemisen vaikeus, sillä tutkija itsekkin on vallitsevien valtasuhteiden ja niiden merkitysten vaikutuksen alainen (Jokinen & Juhila, 2016).

Olen parhaani mukaan pyrkinyt tarkkuuteen ja refleктоivaan otteeseen diskurssianalyysia tehdessäni. Tämä on näkynyt esimerkiksi työvaiheiden perusteellisena toistona, aiempiin työvaiheisiin palaamisena ja myös omien havaintojen kyseenalaistamisena. On kuitenkin tiedostettava, että muodostetut diskurssit ovat muodostuneet lopulta omista lähtökohdistani käsin – tutkija ei voi irtautua tutkielmaa tehdessään tyhjiöön (Jokinen & Juhila, 2016).

Kuten aiemmin olen maininnut, on kirjojen diskursseja tarkastellessa ollut keskeistä ymmärtää normatiivisia käsityksiä esimerkiksi sukupuolesta, ja täten olen myös itse toiminut normatiivisten ilmiöiden toisintajana (mm. Butler, 1999/2006). Oleellinen osa diskurssianalyysin kontekstissa on myös tutkijan oma osallisuus rakenteiden luojana – kieltä ei voi analysoida ja tuottaa ilman, että itse osallistuu rakenteiden vahvistamiseen ja luomiseen (Jokinen ym., 2016). Olen pohtinut tätä ilmiötä työtä työstäessäni paljon, ja muodostanut sen parissa useampia mentaalisia solmuja, joiden ratkomisen koen osaltaan auttaneen myös tutkielman teossa.

Tutkielman aineisto on saatu ja niitä on käytetty hyvää tieteellistä menetelmää hyödyntäen: Sain digikirjojen käyttöluvat ottamalla yhteyttä kustantamoihin sähköpostitse. Sähköpostiviestissä itseni esittelyn lisäksi kerroin myös pro graduni alustavan aiheen ja annoin yhteystietoni. Käyttö lupaa olen hyödyntänyt luonnollisesti vain pro graduni teossa.

Tutkielmaa tehdessäni olin alusta asti tietoinen, että molemmilla kustantamoilla oli toive, että välitän valmistuneen tutkielmani heidän luettavakseen, ja aion myös toimia tämän toiveen mukaisesti. Tutkielmaa työstäessäni en ole antanut tämän kuitenkaan vaikuttaa työskentelyyni, päätelmiini tai tekstiini.

4.3 Kaikkien koulu?

Ensi alkuun voi ajatella, että heteronormatiivisesta ja jyrkän luonnontieteellisestä otteesta oppikirjoissa kärsivät vain ne oppilaat, jotka kuuluvat seksuaali- tai sukupuoli-vähemmistöön. Kuitenkin ensinnäkin hyvin luonnontieteellinen näkökulma jättää varjoonsa paljon sellaista käytännönläheistä ja inhimillistä tietoa, josta voisi olla erityisesti hyötyä murrosiän kynnyksellä oleville oppilaille.

Heteronormatiivinen ja binäärinen diskurssi eivät hyödytä myöskään niitä, jotka oppikirjaa lukiessaan näihin normeihin mahtuvat: Karhun (2020) sanoin normit määrittävät meille sen, mitkä ihmisyyden muodot nähdään mahdollisina. Oppilailla voi olla nyt tai myöhemmin elämässään vertaisia, ystäviä tai perheenjäseniä, jotka eivät näihin normeihin mahdu, eikä kukaan voi tietää, miten oma seksuaali- tai sukupuoli-identiteetti muovautuu elämän aikana. On siis kaikkien etu, että kirjat eivät vahvistaisi normeja, vaan näyttäisivät myös muunlaiset olemisen tavat mahdollisina ja todellisina.

Herää kysymys, nähdäänkö seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta puhuminen niin arkana ja poliittisena aiheena, että se on tahdottu jättää minimiin? Mainitsin johdannossa ”Parental Rights in Education” tai ”Don’t Say Gay” -julistuksen, jossa muun ohella kielletään opettamasta luokkahuoneessa seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä ennen neljättä luokkaa tai tavalla, joka ei ole oppilaan ikätasolle sopivaa (Florida House of Representatives, 2022).

Julistuksen sanoma on herättänyt monessa huolta ja järkytystä, ja itse koen samoin. On kuitenkin erikoista huomata, että tutkimani oppimateriaalit ovat yllättäen aivan linjassa tämänkaltaisen julistuksen kanssa: Seksuaalikasvatuksen teemat ovat hyvin vähissä ennen viidennen luokan kirjaa, ja sukupuolesta ja seksuaalisista suuntautumisista puhutaan vasta kuudennen luokan kirjassa. Jos opettaja tahtoo käsitellä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä aiheita ennen tätä, eivät Tutkimusmatka ja Pisara -oppikirjat tarjoa tähän minkäänlaista tukea.

Tutkielmaa koostaessani heräsi kiinnostukseni siihen, miten nämä kirjat on koostettu. Oppikirjailijoiden maailma on minulle vielä varsin hämärän peitossa. Yritin hakea selitystä kirjojen rakentamille diskursseille tarkastelemalla molempien kirjojen oppikirjailijoita ja heidän taustojaan kirjojen kustantamoiden verkkosivuilta löytyneistä esittelyistä. Huomasin yllätyksekseni, että terveystiedon asiantuntijaa ei vaikuttanut löytyvän kummastakaan kirjailijajoukosta. Sen sijaan fysiikan, kemian, biologian ja maantiedon osaajat ovat molemmissa edustettuna.

Havaintoni voi perustua puhtaasti siihen, ettei terveystiedon osaajuutta vain ollut tuotu esille, ja ehkä havaintoni ei siten pidä paikkansa, eikä sitä sen vuoksi kannata niellä ehdottomana totuutena. Jos kuitenkin näin on, että ympäristöopin kirjaa on ollut kokoamassa joukko ilman terveystiedon osaajaa, koen sen varsin hälyttäväksi huomioksi. Riippumatta siitä, oliko todellisuudessa näiden oppikirjailijoiden joukossa terveystiedon tai esimerkiksi yhteiskuntatieteiden asiantuntijoita, on lopputulos kuitenkin ennen kaikkea luonnontieteellinen ja normeja toisintava.

Seksuaalikasvatus on vaikea aihe. Tästä kertoo jo se, että siitä käytetään alakoulun kontekstissa usein sanaa kehotunnekasvatus, aivan kuin seksuaalisuus olisi jotenkin likainen sana. Toistuvasti mediassa ja keskustelupalstoissa nousee esille monen ajatuksia siitä, että erilaiset seksuaaliset suuntautumiset ja sukupuolen moninaisuus olisivat aiheita, jotka eivät kuulu tai jopa sovi lapsille. Samanlainen ajatus voinee olla sen taustalla, että kirjoissa puhe sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta on sijoitettu vasta kuudennen luokan kirjaan, ja jätetty siinäkin aivan minimiin.

Kirjaa tarkastellessa herää myös huoli opettajien osaamisesta myös muiden oppikirjojen edessä. Heinonen (2005) esittää, että etenkin luokanopettajat nojautuvat oppikirjoihin työn

laajuuden ja vaativuuden takia. Luokanopettajakoulutus on lopulta varsin lyhyt eikä aivan kaikkii oppiaineiden sisältöihin juuri keretä syvällisesti sen aikana syventymään. Vaikka esimerkiksi kandidaatintutkielman myötä keräämäni osaaminen sukupuolitietoisesta opetuksesta ja terveystiedon perus- ja aineopinnot ovat tuoneet minulle eväitä tämän tutkielman teemojen tarkasteluun, en voi sanoa omaavani saman tason osaamista kaikista muista aiheista. Oppikirjojen tulisi olla opettajalle ja oppilaille opetuksen tuki, mutta oppikirjojen syvempi kriittinen tarkastelu vaatii asiantuntijuutta, jota harvalta löytyy aivan jokaisen oppiaineen kohdalla.

Sateenkaarioppilaat voivat tutkimuksen valossa kouluissamme muita huonommin (THL, 2019), ja opettajien taidot edistää yhdenvertaisuutta koulussa ovat vähäiset (Lehtonen, 2015). Aiemmissa oppikirjatutkimuksissa todettu heteronormatiivisuus (Tainio & Teräs, 2010), seksuaalikasvatuksen hetero-ydinperhettä korostava malli (Lehtonen, 2010) sekä se, etteivät oppimateriaalit vastaa koulun arvoja (Karvonen, ym., 2017) ovat linjassa näiden oppikirjojen diskurssien kanssa.

Kysymys kuitenkin herää, että mitkä oikeastaan edes ovat koulussa vallitsevat arvot, jos todellisuus näyttää tältä? Brunila (2021) esittää koulutuksen olevan yhdenvertaisuuden mahdollistajan sijaan yksi syynä epäyhdenvertaisuuteen yhteiskunnassamme.

Esimerkiksi Lahelma (2014) on esittänyt syyksi koulujen peräänkuulutetun sukupuolitietoisuuden toteutumisen kankeudelle sen, että sukupuoli sen vaikeasti hahmotettavuuden lisäksi on juurtunut hyvin syvälle yhteiskuntaamme. Samaa voi varmasti sanoa myös muista yläkäsitteistä, joihin normatiivisuus vahvasti liittyy. Oppikirjat eivät yksin voi olla ratkaisu siihen, että muun muassa sateenkaarioppilaat voisivat kouluissamme paremmin, vaan kyse on huomattavasti laajemmasta asiasta. Brunilan (2021) sanoin usein peräänkuulutetun lisäkoulutuksen sijasta olisikin syytä tarkastella koko koulun asemaa ja roolia, ja tunnustaa se, mitä emme itse tiedä.

4.4 Johtopäätös

Diskurssianalyysini tuloksena on, että tarkastelemani ympäristöopin oppikirjat rakentavat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta luonnontieteitä korostavaa ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta normatiivista ja keskiarvoja korostavaa diskurssia. Millaisia diskursseja

oppikirjojen sitten tulisi rakentaa, ja mikä tulisi tehdä toisin? POPS 2014 esittää, että muun muassa opetusmateriaalien tulisi luoda ”näkyvyyttä inhimillisen moninaisuuden arvostamiselle” (Opetushallitus, 2014).

Oppikirjat eivät ole poliittisesti neutraaleja teoksia (Heinonen, 2005), ja niitä tehdessä joudutaan väistämättä tekemään useita valintoja ja rajauksia. Tämän voi ajatella korostuvan etenkin alakoulun kirjoissa, joissa tekstiä on tyypillisesti myöhempien luokka-asteiden oppikirjoja vähemmän, ja asiat on pyritty esittämään yksinkertaisesti.

Yksinkertaisuuteen pyrkiessä jotain kuitenkin helposti menetetään – Esimerkiksi sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaiset teemat ovat sellaisia, joiden yksinkertaisesti esittäminen ei suju välttämättä mutkattomasti ainakaan silloin, jos ne koetaan poliittisesti arkoina, vieraina tai vaikeasti hahmotettavina. Tämä varmasti korostuu erityisesti silloin, jos oppikirjailijoiden joukosta ei löydy erityisosaamista käsitellä seksuaalisuutta ja sukupuolta muutenkin kuin esimerkiksi luonnontieteellisestä näkökulmasta.

Karhun (2020) mukaan tämän vuosituhanen puolella on feministisessä ajattelussa noussut esille myös luokka, ikä, vammaisuus, ihonväri ja etnisuus sukupuolen ja seksuaalisuuden lisäksi. Kirjojen rakentamia diskursseja olisi voinut tarkastella hyvin myös näistä näkökulmista, ja onkin tärkeä hahmottaa, että POPS 2014:n peräänkuuluttaman moninaisuuden tulisi kattaa muukin kuin sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Jatkotutkimuksien näkökulmasta näkisin tärkeäksi diskurssien määrittämisen myös muiden teemojen näkökulmasta. Olisi myös kiinnostavaa vertailla eri vuosien oppikirjoja toisiinsa, ja esimerkiksi tulevaisuudessa julkaistavien oppikirjojen rakentamat diskurssit koen itse erityisen kiinnostaviksi.

Oppikirjat ja koulu eivät ole yksin ratkaisu yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyviin ongelmiin – Kuten Brunila (2021) on todennut, voi koulun nähdä olevan yksi näiden rakenteellisten ongelmien ylläpitäjistä ja aiheuttajista. Yhteiskunnallista ja suurempaa muutosta sukupuolen ja seksuaalisuuden teemoihin liittyen tarvitaan, mutta tästä huolimatta on aiheellista tarkastella myös näitä teemoja koskevaa opetusta. Normit määrittävät meille, millaiset ihmisyyden muodot ovat mahdollisia (Karhu, 2020), eikä ole yhdentekevää, millaisia normeja koulussa annettava opetus ja käytettävät oppimateriaalit rakentavat ja toisintavat.

Pisara ja Tutkimusmatka -oppikirjoihin palatakseni on juuri POPS 2014 lause inhimillisen moninaisuuden arvostamisesta yksi asia, jota Pisara ja Tutkimusmatka 3–6-oppikirjat kaipaavat. Luonnontieteellisen näkökulman lisäksi tulisi myös inhimillisempi ja käytännönläheisempi puoli ottaa huomioon muun muassa murrosiän muutoksia käsitellessä – Mitä esimerkiksi kuukautiset ja murrosiän uudenlaiset tunteet käytännön elämässä tarkoittavat? Olisi myös ehdottoman tärkeää, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus olisi läsnä kirjoissa muutenkin kuin vain kuudennen luokan kirjojen lisäyksinä. Erilaiset perheet, sukupuoli-identiteetit ja seksuaaliset suuntautumiset eivät ole poikkeamia vaan todellista ja tavallista elämää, ja olisi korkea aika tunnustaa ne sellaisena.

Lähteet

- Alanko, K. (2014). *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?*
<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/sateenkaarinuori.pdf>
- bell hooks. (2007). Vapauttava kasvatusta. (suom. Vainonen, J.) Kansanvalistusseura.
(Alkuperäisteos julkaistu 1994.)
- Bildjuschkin, K. (2016). Keskeiset käsitteet. Teoksessa K. Bildjuschkin (toim.) Seksuaalikasvatuksen tueksi (s. 9–12). Työpäpaperi 35/2015.
- Brunila, K. (2021). Can education help us build peaceful, just, and sustainable futures for all? Discussion of UNESCO's Futures of Education initiative report. 2:2021.
<https://www.kristiinabrunila.com/2021/12/15/presentation-by-profcan-education-help-us-to-build-peaceful-just-and-sustainable-futures-for-all/>
- Butler, J. (2006). Hankala sukupuoli. (suom. Pulkkinen, T. & Rossi, L-M.) Gaudeamus.
(Alkuperäisteos julkaisu 1999.)
- Darwich, L., Hymel, S., Waterhouse, T. (2012). School avoidance and substance use among lesbian, gay, bisexual, and questioning youths: The impact of peer victimization and adult support. *Journal of Educational Psychology* 104 (2): 381–392.
- Florida House of Representatives. (2022). Enrolled CS/CS/HB 1557. Engrossed 1.
<https://www.flsenate.gov/Session/Bill/2022/1557/BillText/er/PDF>
- GLENS. (2015). *The 2015 National School Climate Survey*.
<https://www.glsen.org/research/2015-national-school-climate-survey>
- Heinonen, J-P. (2005). Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit. Helsingin yliopisto.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20002/opetussu.pdf?s>
- Jokinen, A., Juhila, K., Suoninen, E. (2016). Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. (toim.) Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Vastapaino.
- Juhila, K. (2016). Tutkijan positio. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. (toim.) Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Vastapaino.
- Karhu, S. (2020). Moninainen mutta yhdenvertainen ihminen. Teoksessa V. Hänninen & E. Aaltola. (toim.) Ihminen Kaleidoskoopissa. (243–316). Gaudeamus.
- Karhu, S. (2022). Gender skepticism, trans livability, and feminist critique. *Journal of Women in Culture and Society* 47:2. 295–317.
- Karvonen, U., Tainio, L. & Routarinne, S. 2017. Oppia kirjoista. Systemaattinen katsaus suomalaisten perusopetuksen oppimateriaalien tutkimukseen. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura. *Kasvatus & Aika* 11 (2017): 4. 39–69

- Lahelma, E. (2011). Sukupuolittietoisuutta kouluun ja opettajankoulutukseen, TASUKO-hankkeesta eteenpäin. *Kasvatus 1/2011*, 90–95.
- Lahelma, E. (2014). Troubling discourses on gender and education. *Educational Research*. 56:2. 171–183.
https://www.researchgate.net/publication/262576563_Troubling_discourses_on_gender_and_education
- Lehtonen, J. (2010). ”Kaikki kuvatkin on sellasia: isä, äiti, lapsi” – heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa M, Suortamo & L, Tainio & E, Ikävalko & T, Palmu & S, Tani (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (s. 87–110). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Lehtonen, J. (2016). Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus osana laaja-alaista seksuaalikasvatusta ja heteronormatiivisuuden purkamista. Teoksessa K, Bildjuschkin (toim.) *Seksuaalikasvatuksen tueksi* (104–115). Työpaperi 35/2015
- Olson, K., Durwood, L., DeMeules, M., McLaughlin, K. (2016). Mental Health of Transgender Children Who Are Supported in Their Identities. *Pediatrics*. 2016:137 (3). <https://pediatrics.aappublications.org/content/pediatrics/137/3/e20153223.full.pdf>
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.
- Opetushallitus. (2015). *Tasa-arvotyö on taitolaji – opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen*. Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere 2016
- Opetushallitus. (2020). *Sukupuolittietoinen opetus ja ohjaus*.
<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/sukupuolittietoinen-opetus-ja-ohjaus>
- Pynnönen, A. (2013). Diskurssianalyysi: tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen. University of Jyväskylä. [https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42412/978-951-39-5471-0.pdf?se-](https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42412/978-951-39-5471-0.pdf?se-0.pdf?se-)
- Seta (2021b.) Intersukupuolisuus. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/intersukupuolisuus/>
- Seta ry. (2021). *Sateenkaarisanasto*. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/>
- Seta. (2022). Translaki. <https://seta.fi/ihmisoikeudet/tasa-arvo-ja-yhdenvertaisuus/translaki/>
- Sosiaali ja terveysministeriö. (2018). Tasa-arvobarometri 2017. Sosiaali ja terveysministeriön julkaisuja 8/2018.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160920/STM_08_2018_Tasa-arvobarometri%202017_net.pdf
- Syrjänen, E. & Kujala, T. (2010). Sukupuolittietoinen tasa-arvokasvatus – vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulutuksen arjessa. Teoksessa M, Suortamo & L, Tainio

& E, Ikävalko & T, Palmu & S, Tani (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa (s. 25–40). Jyväskylä: PS-kustannus.

Taavetti, R. (2015). “Ois siistiä jo sei tarttis määritellä...” Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus.
http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/hyvinvoiva_sateenkaarinuori.pdf

Taavetti, R., Alanko, K., Hästbacka, N., Lehtonen, J., & Palojärvi, I. (2020). Sateenkaareva nuoruus ja merkitykselliset ihmissuhteet. Teoksessa Lahti, Annukka, Aarnio, Kia, Moring, Anna & Kerppola, Jenni (toim.) Perhe- ja läheissuhteet sateenkaaren alla. (29-44.) Helsinki: Gaudeamus.

Tainio, L & Teräs, T. (2010). Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Raportit ja selvitykset 2010:8. Opetushallitus.

THL. (8.2.2022). Tasa-arvosanasto. <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto>

THL. (2020). Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140742>

Unicef. (2021). *Lapsen oikeuksien sopimus*. <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>

Väestöliitto. (10.12.2019). Seksuaalioikeudet.
<https://www.hyvakysymys.fi/artikkeli/uudistettu-seksuaalioikeudet-julkaisu-luettavissa/>

Väestöliitto. (2022) Seksuaalisuus ja sukupuoli.
<https://www.vaestoliitto.fi/seksuaalisuus/seksuaaliterveys/nuori-ja-seksuaaliterveys/seksuaalisuus-ja-sukupuoli/>

Väestöliitto. (2022b). Mitä on kehotunnekasvatus.
<https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/vaestoliiton-kehotunnekasvatus/>

Vänskä, A. (2011). Queer + pedagogia, mahdoton yhtälö? Queer-pedagogian lyhyt historia. *Kasvatus* 5/2011, 455–466

Wolf, Z. (2022). What the bill dubbed ”Don’t Say Gay” by critics actually says.
<https://edition.cnn.com/2022/03/10/politics/florida-dont-say-gay-bill-what-matters/index.html>

Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325. Finlex.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>.

Zacko-Smith, J., Smith, P. (2010). Recognizing and Utilizing Queer Pedagogy: A Call for Teacher Education to Reconsider the Knowledge Base on Sexual Orientation for Teacher Education Programs. 2–9. *Multicultural Education*, v18 n1 p2-9, Fall 2010.

Liite 1

	Pisara 3	Pisara 4	Pisara 5	Pisara 6
Keho ja kehitys		10: Peseytyminen ja hygienia	Kappale 30: - Tyttöjen ja poikien erot - Mielialan muutokset - Sukuelimet, kuukautiset ja siemensyöksy Kappale 31: - Elämäntapa Kappale 32: - Kysymyksiä terveydenhoitajalle	Kappale 17: - Kehon ja mielen muutokset - Hormonit - Murrosiän muutokset 20: Jokaisella on identiteetti - Murrosiän muutoksia ja tunteita Kappale 21: - Ulkonäkö ja puhtaudesta huolehtiminen
Lisääntyminen			Kappale 30: - Miehen ja naisen sukusolut ja sukuelimet Kappale 31: - ”Siittiö ja munasolu kohtaavat”, lisääntymisen tapahtuma biologisesta näkökulmasta	Kappale 19: - ”Seksi kuuluu aikuisuuteen” - Ehkäisyvälineet
Seksuaalisuus, läheisyys ja itsetunto	Kappale 1: - Ystävyyttä - Kaikkien kunnioittaminen	Kappale 11: - Itsetunto - Erilaisuuden kunnioittaminen		Kappale 19: - Erilaisia perheitä (sateenkaari-perheitä ei mainittu) - ”Seksi kuuluu aikuisuuteen”, seksi perustuu vapaaehtoisuuteen - Ihastuminen myös samaan sukupuoleen on normaalia Kappale 20: - Jokaisella on identiteetti - Myös sukupuoli ja seksuaalisuus kuuluu identiteettiin
Tunteet		Kappale 11: - Mielen hyvinvointi ja tunteiden hallitseminen	Kappale 30: - Murrosikään kuuluu myös mielialan muutoksia	Kappale 17: - Murrosikään kuuluu myös mielen muutoksia - Kaikki kasvavat eri tavalla, jokainen on yksilö Kappale 18: - Tunteiden hallinta on tärkeää - Ihmissuhteet
Hyvinvointi ja terveys	Kappale 32: - Auttaminen ja oma hyvinvointi	Kappale 11: - Hyvät elintavat edistävät hyvinvointia		(Kappale 22–24 - Elämäntapaa syömisen ja päihteiden näkökulmasta)
Normit ja tavat	Kappale 1: - Tarvitsemme toisiamme - Jokainen on tärkeä - Yhteisiä sääntöjä	Kappale 14: - Omilla valinnoilla on väliä		Kappale 19: - Monenlaisia perheitä (sateenkaari-perheitä ei mainittu) Kappale 20: - Seksuaalisuus ja sukupuoli osa identiteettiä, voi myös muuttua
Ihmissuhteet, ympäristö ja muut ihmiset	Kappale 1: - Itsen ja muiden kunnioitus	Kappale 11: - Ihmissuhteet tuovat hyvää mieltä Kappale 14: - Ihmissuhteista tulee pitää huolta	Kappale 22: - Tarvitsemme toisiamme - Erilaisia yhteisöjä	Kappale 18: - Aikuiset apuna ahdistavissa asioissa Kappale 20 - Osana identiteettiä myös se kehen ihastuu
Oikeudet	Kappale 2: - Nettiturvallisuus			Kappale 40: - Ihmisoikeudet, jokainen on erilainen ja arvokas

Liite 2

	Tutkimusmatka 3	Tutkimusmatka 4	Tutkimusmatka 5	Tutkimusmatka 6
Keho ja kehitys			Kappale 26: - Murrosiän muutokset - Hygienia - Siemensyöksy, kuukautiset - Tyttöjen ja poikien muutokset	Kappale 41: - Murrosiän epävarmuus Kappale 42: - Muuttuva keho voi hämmentää Kappale 43: - Sanakirjassa murrosikä
Lisääntyminen			Kappale 26: - Sukukypsyys murrosiässä Kappale 27: - Ihmisen alkuperä - Yhdyntä - Vauvan syntymä - Raskauden ehkäisy	Kappale 43: - Sanakirjassa selityksiä
Seksuaalisuus, läheisyys ja itsetunto			Kappale 26: - Nuoruudessa ihastuminen ja rakastuminen Kappale 27: - Yhdyntä kuuluu aikuisen elämään - Jokainen yhdyntä voi johtaa raskauteen	Kappale 43: - Seksuaalikehityksen tasot - Seksuaalisuus kehittyä koko elämän ajan - Jokainen on yksilö myös seksuaalisuudessa - Tunteita voi olla samaa tai eri sukupuolta kohtaan - Kokemuksia ei tule hankkia liian harvoin
Tunteet	Kappale 2: - Tunnetaidot	Kappale 19: - Toisten auttaminen ja tunnetaidot	Kappale 26: - Ihastuminen ja rakastuminen kuuluu nuoruuteen	Kappale 41: - Itsetuntemus ja tunnetaidot - Temperamentti Kappale 42: - Murrosiän tunteita Kappale 43: - Ero tuntuu pahalta
Hyvinvointi ja terveys	Kappale 1: - Hyvät elämäntavat	Kappale 20: - Elämäntavat Kappale 21: - Hygienia	Kappale 1: - Arkirutiinit Kappale 26: - Murrosiän hygienia - Tytön ja pojan erot (siemensyöksy, kuukautiset)	Kappale 40: - Oikeat valinnat ja itsestä huolehtiminen
Normit ja tavat	Kappale 1: - Yhteiset säännöt Kappale 2: - Autetaan toisiamme		Kappale 1: - Arkirutiinit	Kappale 43: - Jokainen ilmaisee seksuaalisuutta haluamalla tavallaan - Muiden kunnioitus ja omat rajat - Seurustelu on yhdessäoloa ja läheisyyttä
Ihmissuhteet, ympäristö ja muut ihmiset	Kappale 1: - Yhteiset säännöt Kappale 2: - Autetaan toisiamme		Kappale 1: - Luokkahenki Kappale 26: - Nuoruuteen kuuluu ihastuminen ja rakastuminen	Kappale 43: - Jokaisen oma seksuaalisuus - Kokemuksia ei tule hankkia liian harvoin - Seurustelu on yhdessäoloa ja läheisyyttä
Oikeudet	Kappale 2: - Jokaisella on oikeus vaikuttaa ja ilmaista mielipide	Kappale 18: - Ihmisoikeudet ja lapsen oikeuksien sopimus	Kappale 1: - Netiketti ja yhteiset säännöt ja oikeudet	Kappale 43: - Muiden kunnioitus ja omat rajat